

LINKÖPINGS UNIVERSITET
Institutionen för kultur och kommunikation
Avdelningen för Litteraturvetenskap
Kandidatuppsats

Religionens roll i människors liv

Temat med anknytning till kristen religion och folktro i Vilhelm Mobergs *Raskens*

The Role of Religion in People's Lives

Themes related to Christian Religion and Folklore in Vilhelm Moberg's *Raskens*

HT 2009
Författare: Camilla Dahlberg
Handledare: Maria Ulfgard

Innehållsförteckning

1 INLEDNING.....	3
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	3
1.2 MATERIAL.....	3
1.3 TEORI OCH METOD.....	4
1.4 DISPOSITION.....	8
1.5 BEGREPP.....	9
1.5.1 Fatalism och ödestro.....	9
1.5.2 Folktro.....	10
1.5.3 Försyn.....	10
1.5.4 Hustavla.....	11
1.5.5 Katekes.....	11
1.5.6 Luthersk ortodoxi.....	12
2 TIDIGARE FORSKNING.....	12
2.1 BONDEEPISK BERÄTTARKONST.....	12
2.2 VILHELM MOBERG, BIBELN OCH EMIGRATIONEN.....	14
2.3 MOBERG OCH TEMAFORSKNING.....	16
3 HISTORISK BAKGRUND.....	17
3.1 EN GEMENSAM TANKEVÄRLD.....	17
3.2 BONDESAMHÄLLET OCH DET ÖVERNATURLIGA.....	18
3.3 MILJÖ OCH SAMHÄLLE I RASKENS.....	20
4 TEMAN I RASKENS.....	21
4.1 GUD OCH DET ONDA.....	21
4.2 BIBEL- OCH KATEKESANVÄNDNING.....	25
4.3 GENGÅNGARE OCH FOLKLIGA METODER.....	27
4.4 FÖRSYNSTRO OCH FATALISM.....	29
4.5 EN BLANDNING AV TROSFÖRESTÄLLNINGAR.....	31
5 RELIGIONS BETYDELSE FÖR IDA OCH RASKEN.....	33
5.1 IDA.....	33
5.1.1 Framtiden.....	33
5.1.2 I nöd och lust.....	34
5.1.3 Naturens gåvor och nycker.....	36
5.1.4 Döden.....	36
5.2 RASKEN.....	38
5.2.1 I nöd och lust.....	38
5.2.2 Döden.....	38
5.2.3 Naturens gåvor och nycker.....	40
5.3 ATT TYDA LIVET.....	41
6 AVSLUTANDE DISKUSSION.....	43
7 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	45

1 Inledning

Det har under årens lopp skrivits och forskats mycket om Vilhelm Mobergs (1898-1973) författarskap. Det gäller både hans skönlitterära och journalistiska verksamhet. Trots detta anser jag att det finns mer att tillföra forskningen. Många av de undersökningar och böcker som finns fokuserar främst på de samband mellan Mobergs liv och verk som forskarna anser sig finna. Därför finns enligt min mening skäl att undersöka andra perspektiv på Mobergs författarskap.

Romanen *Raskens, en soldatfamiljs historia* (1927) har till skillnad från *Utvandrarsviten* inte genomgått några större undersökningar. Inte heller har det gjorts särskilt många djupgående undersökningar om de gestaltningar av religion som förekommer i *Raskens*. Romanen utspelar sig ungefär mellan 1870 och 1900-talets början. Eftersom det var en tid då religionen var en väsentlig del i samhället, anser jag att det finns fog för att utforska religionens betydelse för romankaraktärerna i *Raskens*.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att göra en tematisk studie över *Raskens*. Uppsatsen kommer att undersöka teman som har anknytning till kristen religion och folketro, med fokus på den kristna religionens och folktrons betydelse i romankaraktärernas liv.

Mina frågeställningar är då följande: Vad är det för typ av kristen religion och folketro som skildras i romanen? Vilken betydelse har dessa trosföreställningar i romankaraktärernas liv? Hur gestaltas detta i *Raskens* i form av olika teman?

1.2 Material

Det material som jag har valt att undersöka är *Raskens, en soldatfamiljs historia* (i detta arbete kallat *Raskens*). *Raskens* publicerades 1927 och betraktas inom litteraturhistorieskrivningen som Mobergs genombrott och egentliga debut som romanförfattare.¹ Jag har av praktiska skäl valt att använda en utgåva från 1974.²

Raskens är, som undertiteln avslöjar, en berättelse om en soldatfamiljs öden och äventyr. Soldaten Gustav Rask lever tillsammans med sin hustru Ida och deras nio söner i ett litet torp i Småland. De upplever såväl medgångar som motgångar tillsammans.

¹ Se exempelvis Bernt Olsson och Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige* (Stockholm 1991 [1987]), s. 410 och Lars Furuland "Vilhelm Moberg – bondepike och folktribun" i *Den svenska litteraturen. Modernister och arbetardiktare*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc (Stockholm, 1989), s. 124.

² Denna utgåva är ett nytryck av originalutgåvan.

1.3 Teori och metod

I mitt tillvägagångssätt utgår jag från det analyschema som Bertil Romberg presenterar i sin bok *Att läsa epik* (1987). Han menar att det bästa sättet att förstå ett konstverk är att starta med en analys av konstverket självt, med andra ord att göra en intern analys av texten. Därefter kan tolkaren gå vidare med element som står utanför texten, exempelvis tillkomstsituation, författarens personliga bakgrund samt det litterära klimat som omger romanen ifråga.³

Romberg delar in analysen i tre grupper. Först gäller det att klargöra vad romanen handlar om. Vad händer? Är det ett skeende, en stämning eller en situation som skildras? Vad finns det för karaktärer och personkonstellationer? För det andra kan romanens form och teknik analyseras. För det tredje finns en möjlighet att undersöka hur och varför romanen har tillkommit.⁴

Denna studie kommer helt att hålla sig inom ramen för romanens handling. Jag frigör alltså texten, både från dess författare och dess tillkomstsituation. Jag kommer dock att ge en bakgrundsbild av det samhälle som var rådande i Sverige och Småland vid den tid då *Raskens* utspelar sig. Jag anser det vara relevant, eftersom *Raskens* är en roman med dokumentära inslag. Enligt Bernt Olsson och Ingemar Algulins verk *Litteraturens historia i Sverige* (1991) är det Mobergs egna föräldrars livsöden som avtecknar sig i *Raskens*. Det enkla torparfolkets liv skildras med realism och kulturhistorisk sakkunskap.⁵

I denna uppsats kommer jag således att förhålla mig till romanens historiska bakgrund. Genom att presentera en historisk bakgrund hoppas jag kunna åstadkomma en förståelse för det samhälle som skildras i *Raskens*. Det innebär att jag förhåller mig till den biografiska forskningen, även om jag inte använder dess metoder. Jag har lämnat Mobergs personliga bakgrund utanför min studie.

Enligt Carina Burmans artikel ”Biografisk litteraturforskning” i *Litteraturvetenskap – en inledning* (2009) utgår den biografiska litteraturforskningen från föreställningen att det finns ett samband mellan författarskapet och författarens eget liv. Författarbakgrund och personliga erfarenheter formar honom till den han är, och leder följaktligen att han skriver på det sätt han gör. Biografisk forskning kombineras ofta med ett psykologiskt perspektiv i litteraturforskningen. Därför talas det ibland om en biografisk-psykologisk metod.⁶

³ Bertil Romberg, *Att läsa epik*, (1987 [1970]), s. 40f.

⁴ *Ibid.*, s. 41.

⁵ Olsson och Algulin, (1991 [1987]), s. 410.

⁶ Carina Burman, ”Biografisk litteraturforskning” i *Litteraturvetenskap – en inledning* (Lund, 2009 [2002]), s. 71.

Under 1900-talet har metoden fått mycket kritik, även om den fortfarande används inom litteraturvetenskapen. Enligt Burman består problemet i att verkligheten kan skilja sig markant från dikten.⁷ Ett misstag jag skulle kunna göra i denna undersökning, vore att tillskriva Moberg de religiösa uppfattningar som romankaraktärerna i *Raskens* uttrycker. Ett annat problem som Burman tar upp, är att verket underordnas personen. Ännu idag har författarbiografen en stark koppling till både den antika exemplumtraditionen och geniestetiken. Tendensen är ofta skönmålande.⁸

Burman menar dock att samband mellan författares liv och verk aldrig helt kan uteslutas. Om den biografiska metoden används på ett bra sätt, kan den ge en god bild av författarens tid. Den kan också öka förståelsen för verket och dess konstnärliga värde, ofta genom kombination av andra metoder och perspektiv som feministiska, idehistoriska, retoriska och litteratursociologiska.⁹

Också denna studie kommer att vidröra andra metoder. Ett par exempel är litteratursociologin och det som Eva Haettner Aurelius kallar det idéhistoriska och idéanalytiska perspektivet i sin artikel ”Litteratur och idéer” i *Litteraturvetenskap – en inledning* (2009). Inom litteratursociologin studeras enligt Johan Svedjedahls artikel ”Litteratursociologi” i *Litteraturvetenskap – en inledning* (2009) litteraturen som socialt fenomen, vilket innebär fokusering på samspel mellan litteratur och samhälle.¹⁰ Enligt Svedjedahl utgår litteratursociologiska undersökningar ofta från en speglingsteori. Enligt den såväl fångar som avbildar skönlitteratur en historisk verklighet.¹¹ Syftet med denna uppsats är inte att undersöka i vilken mån *Raskens* skildrar den historiska verkligheten. I denna studie används den inriktning av litteratursociologin som undersöker hur samhället skildras i litteraturen. Orsaken är att studier över religiösa teman också blir studier över samhället, eftersom religion och samhälle skildras som intimt förbundna i *Raskens*.

På samma sätt vidrör denna uppsats det idéhistoriska och idéanalytiska perspektivet. Enligt Haettner Aurelius har detta perspektiv bildat en egen tradition inom litteraturvetenskapen för att idéerna och åskådningarna uppfattats som delar av ett ”överpersonligt” sammanhang. Det handlar då om tidsandan, kulturen, världsåskådningen eller ideologin. Det idéhistoriska perspektivet anläggs i läsningen och tolkningen av skönlitterära verk. Skönlitteraturen används i detta sammanhang inte som källmaterial i studier över exempelvis den andliga

⁷ Ibid., s. 74.

⁸ Ibid., s. 77.

⁹ Burman, s.72, 77.

¹⁰ Johan Svedjedahl, ”Litteratursociologi” i *Litteraturvetenskap – en inledning* (Lund, 2009 [2002]), s. 81.

¹¹ Ibid., s. 84.

utvecklingen.¹² Enligt min mening kan gestaltningen av religiösa teman i *Raskens* härföras till de föreslagna överpersonliga sammanhangen, eftersom romanen utspelar sig i den för tiden typiska religiösa enhetskulturen. Där var religionen tätt sammansvetsad med såväl tidsandan, ideologin och kulturen. *Raskens* används däremot inte som källmaterial för att utforska den religiösa enhetskulturen i Sverige eller Småland.

Då det gäller analysen av stoffet kommer jag att avgränsa min studie. Enligt Rombergs analyschema behandlar analysen av stoffet till att börja med begreppen fabel, motiv och tema. Genom att finna fabel, tema och motiv i en roman eller ett drama fastställer man enligt Romberg helheten och mönstret i verket.¹³ Enligt Claes-Göran Holmberg och Anders Ohlsson i *Epikanalys. En introduktion* (1999) kan temastudier skapa struktur i en text som annars kan upplevas som osammanhängande.¹⁴ Här har jag valt att göra en studie över teman med anknytning till kristen religion och folketro i *Raskens*. Jag kommer alltså inte att studera romanens fabel eller motiv.

Romberg menar att tema inte enbart är ett begrepp som är svårt att definiera. Det kan dessutom vara svårt att fastställa temat i det litterära verket. Vid en intern analys av texten är det enklare att ta fasta på fabel och motiv. Det beror på att begreppen ifråga begränsas till den litterära texten. Medan temat ofta går utöver texten, avskärmar sig fabel och motiv från faktorer som befinner sig utanför den.¹⁵

Enligt Claes-Göran Holmberg och Anders Ohlsson har de närstående begreppen myt och motiv medfört att det blivit mer komplicerat att använda begreppet tema. Det finns forskare som använder motiv och tema som synonymer. Andra däremot skiljer dem åt genom att hävda att motiv har mindre betydelse för texten som helhet. Begreppet är då att betrakta som subteman.¹⁶

Romberg skiljer inte bara mellan motiv och tema, utan också mellan huvud- eller centralmotiv å ena sidan och bi- eller sidomotiv å den andra. Motivet har som syfte att visa på det allmängiltiga och tidlösa i vissa situationer. Enligt Romberg uttrycker fabeln huvudhandlingen medan huvudmotivet anger den konkreta utgångspunkten för situationen. På det sättet har ett tidlöst och allmängiltigt schema för skeendet skapats. Det är när detta schema ytterligare sammanfattas och generaliseras som vi får verkets tema. Ordet tema har sitt ursprung i grekiskans *thema*. Det betyder 'påstående', 'något uppställt'. Romberg menar att

¹² Eva Haettner Aurelius, "Litteratur och idéer" i *Litteraturvetenskap – en inledning* (Lund, 2009 [2002]), s. 39ff.

¹³ Romberg, s. 45-54.

¹⁴ Claes-Göran Holmberg och Anders Ohlsson, *Epikanalys. En introduktion* (Lund, 1999), s. 33.

¹⁵ Romberg, s. 52.

¹⁶ Holmberg och Ohlsson, s. 30.

ordet ofta får en lite otydlig användning då det gäller att beteckna ett litterärt verks 'ämne' eller 'grundtanke'.¹⁷ Han väljer att använda följande definition:

Temat är ämnet för ett verk, ofta möjligt att formulera som verkets grundtanke eller dess essentiella känsla eller stämning, utan att denna konkretiserats, alltså utan fastläggning till bestämda individer i viss miljö.¹⁸

Det är denna definition som jag kommer att följa i min studie.

Vad är det då som gör mina religiösa teman i *Raskens* till just teman och inte motiv? För det första är de enligt min mening alltför generaliserande för att kunna vara motiv. Det handlar inte om några typsituationer i *Raskens*, även om det finns en och annan situation där religionen på ett påtagligt sätt har betydelse för någon av personerna i romanen. För det andra går dessa teman utöver texten. Religionens betydelse för människor existerar exempelvis inte bara i det fiktiva samhälle och de romangestalter som skildras i *Raskens*. Det fanns med all sannolikhet också i det verkliga samhälle som existerade vid samma tidpunkt som *Raskens* utspelar sig, nämligen 1800-talets Sverige.

Att söka efter textens tema kan enligt Romberg ske genom frågor om vad författaren egentligen vill säga, menar eller uppfattar som väsentligt i sitt eget verk. Det finns många exempel på litterära verk där författaren själv lägger fram tema eller teman. I *Illiaden*, *Odyssén* och *Aeneiden* fastslås temat i ingressen. I *Giftas* (1884) anger Strindberg det redan i titeln.¹⁹

Inom den komparativa tematiken studeras universella teman som Candide-, Odyssevs-, Don Quijote-, Faust- och Don Juangestalterna. Olika åsikter råder om huruvida en gestalt kan vara ett tema, men förespråkarna menar att gestalternas namn metonymiskt står för ett tema. Don Juan står exempelvis för den ohejdade lusten.²⁰ Candidetemat står enligt Holmberg och Ohlsson för "den totalt oskuldsfulla människans möte med världen". Det är ett tema som efter Voltaires roman *Candide eller Optimismen* från 1759 figurerat i många romaner.²¹ I *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* (2001) menar Philip Holmes att flera teman kan urskiljas i Vilhelm Mobergs produktion.²² Också Claes-Göran Holmberg och Anders Ohlsson framhåller att litterära verk kan rymma flera teman. Det innebär naturligtvis

¹⁷ Romberg., s. 49ff.

¹⁸ Ibid., s. 52.

¹⁹ Ibid., s. 52f.

²⁰ Holmberg och Ohlsson, s. 34.

²¹ Ibid., s. 31.

²² Philip Holmes, *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap*, Nr 13 i Vilhelm Moberg-Sällskapets skriftserie, (Stockholm, 2001), s. 231-239.

att olika läsare kan upptäcka olika teman i ett och samma verk.²³ Enligt Romberg har läsaren stora möjligheter att göra subjektiva tolkningar då det gäller att fånga verkets tema.²⁴

Jag har sålunda tagit fasta på teman med anknytning till religionens och folktrons betydelse i människornas liv i *Raskens*. Närmare bestämt handlar det om explikativ tematik, eftersom jag genom närläsning försöker urskilja teman i en specifik text.²⁵ De teman jag har valt att undersöka anges varken i någon ingress eller i romanens titel. Inte heller rör det sig om ett universellt inom litteraturvetenskapen redan vedertaget tema. Som läsare och tolkare har jag tyckt mig fånga in en stämning som genomsyrar berättelsen på flera olika sätt. Det kan handla om författarens gestaltning av människornas handlingar och reaktioner på olika situationer och händelser där religionen på något sätt har betydelse i deras liv. Jag kommer alltså att studera karaktärernas handlingar och reaktioner på olika händelser som har med religionens roll i deras liv att göra.

Som läsare och tolkare har jag också förbehållit mig rätten att göra en egen subjektiv tolkning av vad som är viktiga teman i *Raskens*. Sålunda förhåller jag mig inte till vilket eller vilka teman som det eventuellt kan ha varit Vilhelm Mobergs intention att förmedla och gestalta.

I Rombergs första analysgrupp är det personer, tid, rum och miljö som ska analyseras efter fabel, motiv och tema.²⁶ Jag kommer att undersöka personer, tid, rum och miljö, men då i syfte att analysera teman. Enligt Holmberg och Ohlsson kan romanens miljöbeskrivning ge användbara ledtrådar till såväl tematik som karaktärsskildring.²⁷

Av utrymmesskäl kommer jag enbart att studera de två viktigaste karaktärerna i *Raskens*, nämligen huvudpersonerna Ida och Gustav Rask. Ett fåtal andra personer kommer att omnämnas då undersökningen kräver det. Av Ida och Raskens nio söner är det bara sonen Axel som har en liten, men ändå betydande roll i berättelsen. Andra karaktärer är Raskens vän Klängen, hans första fru Nergårds-Anna, som också varit Raskens älskarinna, hans sista fru Lena samt Raskens granne och fiende bonden Oskar.

1.4 Disposition

Jag kommer att börja med att presentera några viktiga begrepp för att tydliggöra min undersökning. Därefter redogör jag för tidigare Mobergforskning, då främst sådan som

²³ Holmberg och Ohlsson, s. 34.

²⁴ Romberg, s. 52.

²⁵ Holmberg och Ohlsson, s. 34.

²⁶ Romberg, s. 54-60.

²⁷ Holmberg och Ohlsson, s. 69.

behandlar *Raskens*. Sedan följer själva undersökningen. Jag börjar med att ge en historisk överblick över det småländska samhälle som *Raskens* utspelar sig i. Eftersom *Raskens* både har en förankring i Vilhelm Mobergs egen bakgrund och i historiska dokument,²⁸ anser jag att det är meningsfullt med en sådan överblick. Fortsättningsvis ämnar jag undersöka tid, rum och miljö i *Raskens*. Detta gör jag för att i enlighet med min första frågeställning kunna urskilja vilken eller vilka trosföreställningar som finns i romanen. Det innebär att jag frångår Rombergs analysordning. Sedan kommer arbetet med att undersöka religionstyper fortsätta genom en tematisk studie över de olika typer av religiösa inslag som jag har funnit i *Raskens*. Dessa religiösa inslag ser jag som teman.

Därefter kommer jag att i enlighet med den andra frågeställningen utgå från de båda huvudkaraktärerna Ida och Rasken och tolka religionens betydelse i deras liv utifrån olika situationer och händelser i romanen. Vilka religiösa teman är särskilt viktiga i karaktärernas liv? Slutligen följer en avslutning där resultaten av min studie sammanfattas och diskuteras.

1.5 Begrepp

1.5.1 Fatalism och ödestro

Fatalismen (av lat. *fatalis*, 'bestämt av skapelsen') är enligt *Filosoflexikonet* (1988) ett av de traditionella lösningsförslagen på "det metafysiska problemet om viljans frihet".²⁹ Människans upplevelse av att ha valfrihet är bara en illusion. Framtiden kommer att bli som ödet eller skaparen har förutbestämt, oberoende av människans handlingar.³⁰

Enligt fatalismen vill människan förverkliga sig själv genom att inte kämpa emot det oundvikliga, med andra ord "förlika sig med sitt eller släktets öde".³¹ Släktets eller världens ändamål betraktas tillsammans med skapelsen traditionellt som objektivt givet.³²

I sin bok *Folktrons år* (1996) använder folklivsforskaren Ebbe Schön begreppet ödestro om tron på ett öde inom folktron. Detta öde var utmätt åt varje människa från det att hon fötts. Det hade sin givna gång, vare sig människan ville det eller inte. Det bestämda ödet eller den högre makten var inte helt obeveklig. Ödet medgav en viss möjlighet för människan att

²⁸ Se Holmes, s. 42.

²⁹ *Filosoflexikonet. Filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö, När? Var? Hur? Serien, red. Poul Lübcke*, (Stockholm, 1988 [1983]), s. 173.

³⁰ *Ibid.*, s. 173f.

³¹ *Ibid.*, s. 175.

³² *Ibid.*, s. 175.

påverka sin egen framtid. Människan kunde påverka ödet med magi av olika former, men också genom rationella åtgärder.³³

Enligt *Fornnordiskt lexikon* (1995) ansågs nornorna spinna ödestrådar åt varje nyfött barn. Barnets kommande liv planlades, liksom dess dödsdag. Dessa ödesnornor var förbundna med olika ätter. Troligen var ödestron mycket vanlig så tidigt som vid järnålderns början. Den fortsatte att ha en stark ställning under hela vikingatiden.³⁴

1.5.2 Folktro

Enligt *Nationalencyklopedin* är folktro den allmänt rådande benämningen på framför allt föreställningar om övernaturliga väsen, ting, och krafter. Men begreppet omfattar också tolkningar av händelser och praktiska handlingar som skiljer sig från det som etablerad vetenskap och officiell religion förmedlar. Folktron innefattar dessutom föreställningar som består av övernaturliga teckensammanhang eller omen.³⁵

Ytterligare en kategori föreställningar inom folktron innehåller direkta övernaturliga orsakssamband. Då dessa leder till försök att dra nytta av positiva krafter handlar det om magi. Motsatsen svart magi eller skademagi innebär att negativa krafter utnyttjas. Fenomenet att undvika skadliga krafter kallas tabuföreställningar.

Folktron kan också delas in i olika grupper beroende på innehåll. Några exempel är folkmedicin, föreställningar vars mål är att upprätthålla normer och värderingar i samhället samt handlingar som syftar till att främja personlig lycka och framgång. Folktron har främst fyllt en viktig funktion när svårigheter uppstått i människors liv. Det har då handlat om situationer som inte kunnat lösas med hjälp av rationella insatser. Det gäller såväl sjukdomar som vid osäkerhet angående växtodlingarnas årscykel eller för att främja jakten och fisket. Vantro eller vidskepelse är andra ord som också används om folktron.³⁶

1.5.3 Försyn

Enligt *Religionslexikonet* (1996) är begreppet försyn en beskrivning av den omsorg som Gud visar människorna enligt kristen tro. Försynstron är snarare än attityd än en trossats. Den är en övertygelse om att allt som sker är till det bästa. Därför är det möjligt att möta framtiden med tillförsikt. Försynstron är en optimistisk livshållning som ofta fått kritik, exempelvis i Voltaires roman *Candide*. Argument förmår dock inte rubba människor med en fast

³³ Ebbe Schön, *Folktrons år*, (1996[1989]), s. 9.

³⁴ Åke Ohlmarks, *Fornnordiskt lexikon*, (Stockholm, 1995[1983]), s. 410.

³⁵ *Nationalencyklopedin*, * Lång, <http://www.ne.se/folktro>, hämtad 2009-05-04

³⁶ Ibid.

försynstro: ”Olyckor och motgångar ses som prövningar, och inför stora förändringar i livet hänvisar man till att ’Guds vägar är outgrundliga’.”³⁷

I *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler* (1994) framhåller Carl-Axel Aurelius att läran om Guds försyn var en viktig del i katekesundervisningen. Genom sin försyn regerar Gud allt. Det kunde ske genom exempelvis naturen och änglarna. Ibland kunde det ske omedelbart, ibland genom heliga och gudfruktiga personers medverkan i historien. Ett par exempel är Mose och Aron.³⁸ Aurelius menar att försynstron innehåller både en samhällssyn och en historiesyn, och att den grundar sig på Gamla testamentet. Guds försyn tycks höra till de tankefigurer som var självklara under 1600-talet.³⁹

Enligt Aurelius förhåller sig försynstron också till det onda på ett speciellt sätt:

Läran om försynen mynnar ut i anvisningar om hur en människa skall *tyda livet* och förhålla sig till det som sker, i synnerhet i motgång. Läran om försynen är därför i högsta grad en självvårdande artikel. Den uppmanar till ödmjuk tacksamhet, men också till hoppfull förtröstan och tålmod, inte minst när man ser att det går den ogudaktige väl och den fromme illa, i vetskap om att Gud satt en termin för det onda och att han skall vända allt till godo.⁴⁰

Också enligt *Filosoflexikonet* får försynstanken en särskild betydelse under problem där människor upplevt det onda.⁴¹

1.5.4 Hustavla

Hustavlan är det avsnitt i Luthers *Lilla katekes* som beskriver de förpliktelser som husfolket inbördes har mot varandra och mot Gud. Den har sin ideologiska bakgrund i läran om de tre stånden, nämligen läro- eller det andliga ståndet, det politiska ståndet samt hushållsståndet. I hushållen hade husfadern både det materiella och andliga ansvaret. Samtidigt hade han rätt att ta till husagan mot sitt husfolk.⁴² Treståndslärans tre ordningar betraktades enligt Aurelius som skapelsegivna och hörde till livet. Det medförde att hustavlan hängde samman med läran om Guds försyn, ”eftersom dessa ordningar förstods som de medel genom vilka Gud uppehåller sin skapelse, stävjar det onda och främjar det goda”.⁴³

1.5.5 Katekes

Enligt *Religionslexikonet* är Luthers katekeser, som gavs ut 1529, grundläggande bekännelseskriter i den lutherska läran.⁴⁴ Carl-Axel Aurelius framhåller att

³⁷ *Religionslexikonet*, red. Stefan Ewald, (Stockholm, 1996[1990]), s. 152.

³⁸ Carl Axel Aurelius, *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler*, (Skellefteå, 1994), s. 28.

³⁹ *Ibid.*, s. 31.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 28.

⁴¹ *Filosoflexikonet*, s. 184.

⁴² *Nationalencyklopedin* * Lång, <http://www.ne.se/artikel/206620>, hämtad 2009-05-04, se även Aurelius, s. 29.

⁴³ Aurelius, s. 30.

⁴⁴ *Religionslexikonet*, s. 314.

katekesundervisningen kan betraktas ”som en *inskolning i en gemensam tankevärld*”. Hela Sveriges folk påverkades av katekesundervisningen. Den bedrevs intensivt under århundradena som följde efter reformationen. Katekesorden blev tillsammans med Luthers psalmer inpräglade i folks medvetande. Därmed blev de redskap som användes för att tyda livet.⁴⁵

1.5.6 Luthersk ortodoxi

Den lutherska ortodoxin hade enligt *Religionslexikonet* en mycket framträdande plats i Sverige under 1600-talet. Dess dominans förblev intakt under större delen av 1800-talet. Då kom den att kritiseras alltmer av liberalismens, upplysningens och bibelkritikens företrädare.⁴⁶ Enligt Hilding Pleijels kyrkohistoriska verk *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (1970) präglades folkreligiositeten under denna tid främst av vad han kallar ”den officiella lutherdomen i ortodox anda”. Det var en enhetlig kultur som skapats i enhetskyrkans tecken. Därför finns det enligt Pleijel fog för att tala om en ”kyrklig enhetskultur” i det svenska folklivet.⁴⁷

Denna kyrkliga enhetskultur kännetecknades främst av en samhällssyn där medborgelig lojalitet och religiös rättrogenhet förenades. Prästerna besatt en obestridd auktoritet och sörjde för att den officiella ortodoxa lutherdomen blev inpräntad i allmänhetens medvetande. Det skedde genom husförhör och visitationer.⁴⁸ Pleijel sammanfattar gemene mans gudsbild på följande sätt:

Man levde i den orubbliga vissheten att den allsmäktige Gud som man barnsligt och förtröstansfullt kunde trygga sig vid, tillika var en rättvis Gud som krävde ett rättfärdigt liv och därför obönhörligt utmätte den eviga fördömsens straff på den som bröt mot den Allsmäktiges bud och ordningar.⁴⁹

Ordet ortodoxi kommer från grekiskan och betyder ’renlärighet’.⁵⁰

2 Tidigare forskning

2.1 Bondeepisk berättarkonst

Vilhelm Moberg lämnade en omfattande produktion bakom sig. Redan innan genombrottet med *Raskens* kom 1927 hade han varit verksam som skribent i flera år. Det gällde såväl

⁴⁵ Aurelius, s. 12, 163f.

⁴⁶ *Religionslexikonet*, s. 406.

⁴⁷ Hilding Pleijel, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (Stockholm, 1970), s. 24.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 19, 23.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 22.

⁵⁰ *Religionslexikonet*, s. 405f.

skönlitterär som journalistisk verksamhet. Vilhelm Mobergs författarskap förblev mångsidigt under hela hans liv. Mobergforskaren Gunnar Eidevall menar att det är omöjligt att sätta en enda etikett på Moberg: ”I sitt författarskap var han allt detta: epiker, dramatiker, satiriker, debattör, journalist, historiker. Och allt med stor framgång.”⁵¹

Som samhällskritisk sanningssägare ställde sig Vilhelm Moberg enligt Eidevall på den lilla människans sida gentemot överheten. Detta fick också litterära konsekvenser. Romanen *Rid i natt!* (1941) blev exempelvis ett direkt resultat av Mobergs samhällskritiska journalistiska verksamhet. Kritikerkåren betraktade den både som en historiskt tillförlitlig folklivsskildring av 1650-talets Sverige, och ett stilsäkert konstverk.⁵² Enligt Olsson och Algulin uttrycker *Rid i natt!* Mobergs politiska budskap på ett tydligt sätt. I allegorins form protesterar romanen mot den svenska regeringens inskränkningar i tryckfriheten och dess undfallenhet mot nazityskland genom skildringen av motståndet mot adelns ökade makt över bönderna i 1600-talets Småland.⁵³

Vilhelm Moberg var också aktiv som dramatiker under hela sitt yrkesverksamma liv. Enligt Olsson och Algulin kan han betraktas som landets främste bondedramatiker. Ofta låg det folkliga skådespelets struktur till grund för hans dramer. *Kassabrist* (1925) är ett exempel på hans tidiga lustspel och komedier. *Domaren* (1957) var ett led i Mobergs kamp mot rättsröran.⁵⁴

Det finns också beröringspunkter mellan Mobergs dramatik och hans romaner. Romanen *Din stund på jorden* (1963) gestaltas såväl i romanform som i dramatiserad form. Eidevall menar att Mobergs dramatik på ett förtjänstfullt sätt gestaltar de eviga, existentiella frågor som människan bär med sig. Det gäller inte minst *Din stund på jorden*.⁵⁵

Det är dock Vilhelm Mobergs bondeepiska berättarkonst som är viktig för den här uppsatsen. För Eidevall är den också av avgörande betydelse:

För de allra flesta är dock Vilhelm Moberg främst den store berättaren – en framstående epiker som i rang och värdighet endast kan jämföras med en Selma Lagerlöf eller en August Strindberg, en Charles Dickens eller en Alexandre Dumas, eller för den delen de anonyma författarna till Gamla Testamentets berättelser – en förebild som Moberg själv gärna pekade på. Romaner som *Raskens* och alla de fyra utvandrromanerna kommer för alltid att ha sin plats bland de stora och outhärliga episka verken i svensk litteratur.⁵⁶

⁵¹ Gunnar Eidevall, ”Vilhelm Mobergs litterära betydelse” i *Vilhelm Moberg läst på nytt*, red. Gunnar Eidevall, (Stockholm, 1994), s. 123.

⁵² *Ibid.*, s. 122f.

⁵³ Olsson och Algulin, 1991 [1987], s. 411.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 411.

⁵⁵ Eidevall, 1994, s. 122f.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 123.

I *Litteraturens historia i Sverige* framhåller Bernt Olsson och Ingemar Algulin att Moberg ofta tituleras ”bondesamhällets epiker”. Sverige var tidigare i historien ett utpräglat bondesamhälle. Sedan romantikens dagar har bondesamhället givit författare inspiration, och det fanns en levande tradition där folklivet skildrades.⁵⁷ Traditionen att använda bönder och torpare som romanstoff startar med Almqvists och Ernst Ahlgrens (pseudonym för Victoria Benedictsson) folklivsskildringar. Sedan följer Selma Lagerlöfs *Jerusalem* (1901-1902) och Ivar Lo-Johanssons statarnoveller. Det är detta stoff och denna tradition som Vilhelm Moberg nyttjat och placerat sig i alltsedan debuten med *Raskens* 1927.⁵⁸

I *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* (2001) påpekar också Philip Holmes att folklivsromanen var en etablerad genre långt innan Moberg och 30-talets proletärförfattare framträdde. Till sin komposition anses *Raskens* vara inspirerad av Strindbergs *Hemsöborna* (1887). Ett exempel är de berättande kapitelrubrikerna. Holmes menar vidare att Hamsuns *Markens gröde* (1917) skildrar en liknande vördnad för det naturliga livet på landet som finns i Mobergs romaner. Holmes menar dock att det är Victoria Benedictssons noveller från 1880-talet som står närmast Moberg. Mobergs medkännande skildringar av smålänningarna påminner om hennes förhållande till skåningarna. Också hos Benedictsson är det de mycket fattiga som står i centrum, till skillnad från Selma Lagerlöfs romaner om Jerusalem. Där skildras fria, välbeställda bönder.⁵⁹

Moberg var till skillnad från de tidigare nämnda författarna den första landsbygdsskildraren som själv hade sina rötter i bondeklassen. Med sin gedigna erfarenhet av arbete och liv på landsbygden kom han att bli den svenska litteraturens främste bondeepiker.⁶⁰

2.2 Vilhelm Moberg, Bibeln och emigrationen

Efter *Raskens* följde flera stora romaner som nått ryktbarhet. Enligt Gunnar Eidevall är Mobergs emigrantepos, *Utvandrarna*, *Invandrarna*, *Nybyggarna* och *Sista brevet till Sverige* de mest kända, lästa och älskade verken i Mobergs produktion. Han menar att de också i framtiden kommer att räknas till den svenska litteraturens oundgängliga klassiker.⁶¹

Den uppmärksammade *Utvandrarsviten* har genomgått en gedigen forskning. Gunnar Eidevall publicerade 1974 det omfattande arbetet *Vilhelm Mobergs emigrantepos*. Studien är en vidareutveckling av Eidevalls licenciatavhandling som han lade fram vid Stockholms

⁵⁷ Olsson och Algulin, 1991[1987], s. 409.

⁵⁸ Romberg, s. 33.

⁵⁹ Holmes, s. 53.

⁶⁰ Olsson och Algulin, 1991[1987], s. 410.

⁶¹ Eidevall, 1994, s. 124.

universitet 1970. Eidevall tar bland annat upp Utvandrarromanernas källor och tillkomsthistoria. Romangestalterna och deras utveckling tillägnas också ett eget kapitel. Exempel på andra verk är Ulf Beijboms *Vilhelm Moberg och utvandrarbygden* som utkom 1993 och *Perspektiv på Utvandrarromanen. Dokument och studier samlade av Erland och Ulla-Britta Lagerroth* av Erland och Ulla-Britta Lagerroth från 1971.

Då det gäller Mobergs dramatik och journalistiska verksamhet kan ett par studier nämnas, nämligen Sigvard Mårtenssons *Vilhelm Moberg och teatern* som publicerades 1992 och *Bengt Forsslunds Vilhelm Moberg, filmen och televisionen* från 1998. Inom forskningen låg fokus tidigare till stor del också på Vilhelm Mobergs liv och person. Ett par exempel på detta är Sigvard Mårtenssons bok, *Vilhelm Moberg. En biografi* från 1956 och *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning* av Magnus von Platen 1978.

Jag kommer enbart att använda mig av litteratur och artiklar som på något sätt behandlar *Raskens*. Jag har haft stor hjälp av Ingrid Netterviks uppsats ”Skrock och folketro i Småland. Nedslag i Vilhelm Mobergs episka författarskap” i *Vem ska jag fråga? Om litteratur och livsåskådning. En festskrift till Elisabeth Stenborg* (2001). Som titeln antyder tar uppsatsen upp inslag av folketro i såväl *Raskens* som i andra romaner i Mobergs författarskap. Vidare finns det främst tre verk som ger *Raskens* en hel del utrymme. Mobergforskaren Philip Holmes bok *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* från 2001 bidrar med en heltäckande genomgång av Mobergs romaner. Där framhåller Holmes att ”*Raskens* är ett förvånansvärt moget arbete och vida överlägset hans tidigare texter”.⁶²

Gunnar Eidevall gör en liknande genomgång av Mobergs verk i boken *Berättaren Vilhelm Moberg* från 1976. Han har dessutom bidragit med såväl artiklar som andra böcker om Mobergs författarskap, särskilt om Utvandrarromanerna. Böckerna ägnar sig främst åt biografisk forskning, där Mobergs verk analyseras i relation till hans liv.

Nils Olssons licenciatavhandling *Vilhelm Moberg och Bibeln* (1964) är ett omfångsrikt arbete som undersöker Bibelns inflytande på Vilhelm Mobergs författarskap. Även om jag inte alltid instämmer i hans tolkningar har jag stor användning av hans undersökning. Det beror på att kunskap om Bibelns betydelse för Mobergs romankonst kan användas vid en undersökning av religiösa teman i *Raskens*.

I artikeln ”Vilhelm Moberg – bondeepiker och folktribun” tillskriver Lars Furuland Vilhelm Moberg rollen som ”den främste förvaltaren bland autodidakterna av en bibelinspirerad folklig språktradition”. Furuland menar vidare att Bibeln gav Moberg den

⁶² Holmes, s. 27.

bästa utbildningen i konsten att skriva. Det berodde på dess episka kraft och kärnfulla språk. Däremot lär Moberg enligt Furuland ha hatat den lutherska katekesen.⁶³

2.3 Moberg och temaforskning

Människor som kämpar med och mot olika uttryck för religionens makt var ett tema som jag mötte i arbetet med min D-uppsats i religionsvetenskap *Maria, Kristina och Gud. Sven Delblancs och Vilhelm Mobergs romangestalters liv med det som Sallie Mc Fague kallar gudsmodeller* (2004). Det handlade både om en inre kamp mot patriarkala gudsbilder samt en kamp mot en verklig överhet, som utövade en förtryckande makt i religionens namn. I Utvandrarsviten var överhetens religiösa maktmissbruk en av orsakerna till emigrationen till Amerika. Väckelsepredikanten Danjel Andreasson och hans grupp förbjöds att hålla egna gudstjänster. I Amerika fanns den religionsfrihet som gruppen inte fick ånjuta i Sverige. Också i Delblancs Samuelssvit (*Samuels bok, Samuels döttrar, Kanaans land och Maria ensam*) förekommer maktmissbruk från den kyrkliga överheten. Samuels amerikanska prästutbildning var otillräcklig i det svenska systemet. Därför fick han hanka sig fram som biträde med svältlön och blev hunsad av den prästerliga överheten. Till slut fick han ge upp och ta tjänst som folkskollärare. Familjen levde i fattigdom under prästerskapets nyckfulla maktutövande som pendlade mellan förmynderi och godtycklig välvilja. Eftersom *Raskens* tilldrar sig i samma Sverige som Utvandrarsviten och enbart en generation före Samuelssviten, finner jag fog för att söka efter religiösa teman också i *Raskens*.

Som tidigare nämnts redogör Philip Holmes i korthet för några viktiga teman som han har funnit i Vilhelm Mobergs författarskap. Det som så småningom blev det dominerande temat i Mobergs verk var frihet. Det gäller frihet från tyranni, sexuell frihet, tryck- och åsiktsfrihet samt religiös och politisk frihet.⁶⁴ Temat religiös frihet ligger nära mina egna val av teman.

Gunnar Eidevall tar upp romanen *Rid i natt!* som ett exempel på frihetstemat: ”Tillsammans med Eyvind Johnsons Krilonromaner framstår *Rid i natt!* ännu idag som en förtäckt men glödande stridsskrift mot våld och maktfullkomlighet.”⁶⁵ Under beredskapsåret 1941 lästes den bland annat som en stark uppmaning att göra motstånd mot det hot om förtryck som Hitlertyskland utgjorde mot Sverige. Hitler hade ockuperat de flesta av Europas länder då *Rid i natt* publicerades. De tyska trupperna var på väg mot Moskva och genom Sverige transporterades tyska soldater.⁶⁶

⁶³ Furuland, s. 121.

⁶⁴ Holmes, s. 233.

⁶⁵ Eidevall, 1994, s. 124.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 123f.

Holmes menar vidare att ett hos Moberg genomgående tema är att människor dras upp med rötterna. Det gäller såväl emigrationen till Amerika som den flykt från landsbygden som bondesamhällets förvandling till den moderna civilisationen medförde. Ett närliggande tema är enligt Holmes krockarna mellan den nya och den gamla kulturen. Ett annat viktigt tema är en dödslängtan som Holmes liknar vid en längtan efter Nirvana.⁶⁷ Gunnar Eidevall är inne på samma spår då han menar att döden bredvid kärleken är teman som dominerar Mobergs författarskap. Enligt Eidevall är dessa teman också de mest angelägna och aktuella för människor i alla tider.⁶⁸

Då det gäller litteraturvetenskaplig forskning om religiösa teman har jag främst haft användning av Helene Blomqvists avhandling *Vanmaktens makt. Sekulariseringen i Sven Delblancs Samuelssvit och Änkan* (1999). I *Vanmaktens makt* gör Helene Blomqvist en tematisk studie över ett religiöst och samhällsligt fenomen. Hon försöker frilägga ett grundläggande mönster i texterna. Det gör hon genom att studera deras sammantagna bild av sekulariseringen.⁶⁹ Blomqvist undersöker hur 'det gamla livet' som levdes under gudsauktoriteten framställs. Sedan fortsätter hon med att undersöka de olika alternativ som livet nu erbjuder utan en gudsauktoriteten.⁷⁰ Därefter undersöker hon de viktiga frågor som uppstår i samband med sekulariseringen. Frågorna handlar om människans myndigblivande, gudstro och gudslängtan, ontologier och gudsbilder samt teodicéproblemet.⁷¹

Avhandlingen har givit mig inspiration och vägledning, både då det gäller mitt val av uppsatsämne och metoden för att genomföra arbetet. Jag har valt att använda samma tematiska metod av närliggande teman. En del av de frågor hon undersöker behandlas även i denna uppsats.

3 Historisk bakgrund

3.1 En gemensam tankevärld

Efter reformationen byggdes en kyrklig enhetskultur upp i Sverige. Den bestod från 1600-talet fram till mitten av 1800-talet. Enligt Aurelius hade Luthers skrifter en stor betydelse då det gällde att forma den kyrkliga enhetskulturen. I denna kultur låg fokuseringen främst på frågan om hur livet skulle tydas då det gällde framgång, motgång, lycka och olycka. Viktiga

⁶⁷ Holmes, s. 232.

⁶⁸ Eidevall, 1994, s. 125.

⁶⁹ Blomqvist, Helene, *Vanmaktens makt. Sekulariseringen i Sven Delblancs Samuelssvit och Änkan*, akad. avh.. (Göteborg, 1999), s. 14.

⁷⁰ Ibid., s. 18.

⁷¹ Ibid., s. 18.

begrepp var ”Guds folk” och Guds försyn”.⁷² I *Från Jesus till moder Teresa* (1994) menar Alf Tergel att den lutherskt inspirerade kristendomstolkningen även under sekulariseringens tidevarv hade en stark ställning i det svenska samhället. Orsaken var att det rådde en nästan total identitet mellan lutherdom och folkreligion: ”För den [folkreligionen] var idealet ortodoxins enhet i religionen och renhet i läran.”⁷³ Så sent som i början av 1900-talet hade kristendomen företrädet framför övriga ämnen i skolan.⁷⁴ Vid samma tid förekom också förhör i kristendomskunskap före lysning till äktenskap.⁷⁵

Enligt Pleijel var dock enhetskulturen i själva verket en enhet i mångfald. Vid sidan av den lutherska ortodoxin levde hedniska seder vidare. Ett par exempel var den folkliga uppfattningen av kyrkliga ceremonier och vigningar som magiska, och bruk av magi i olika former. Denna åskådningvärld levde kvar trots prästerskapets nitiska kamp mot den, med såväl disciplinära åtgärder som undervisning. På många sätt var det svårt att skilja dessa trosinslag från den lutherska ortodoxin.⁷⁶

Det svenska samhället genomgick en radikal omvandling under 1800-talet. Förvandlingsprocessen nådde enligt Aurelius sin kulmen under århundradets senare hälft, men var i antågande långt innan dess. Byn och hushållet var basen i den gamla agrara produktionsorganisationen. Den bröts nu ner. Samhället fortsatte dock huvudsakligen att vara agrart, men folket på landsbygden började sluta sig samman i andra former, som folkrörelser och olika intressegrupper. Majoriteten av folket bodde fortfarande på landsbygden.⁷⁷

Raskens utspelar sig i småländska Varend, samma miljö och plats som också Vilhelm Moberg själv växte upp i. Enligt Nils Olsson är Småland ett landskap som är allmänt känt för att vara ett av de mest religiösa i Sverige. Under 1800-talet förekom en bibelspridning som ständigt ökade i omfattning. Vid tiden omkring sekelskiftet 1900 kom Småland främst att domineras av en gammalluthersk ’kyrklighet’ och frikyrkliga inriktningar. Här fanns dock även väckelserörelser som hade sin grund i statskyrkan.⁷⁸

3.2 Bondesamhället och det övernaturliga

I sin bok *Folktrons år* skriver Ebbe Schön att folket i det traditionsbundna bondesamhället hade en annan känsla för det övernaturliga än det moderna samhällets människa. Människan i

⁷² Aurelius, s. 165.

⁷³ Alf Tergel, *Från Jesus till moder Teresa*, (Stockholm, 1994 [1973]), s. 519.

⁷⁴ Nils Olsson, *Vilhelm Moberg och Bibeln*, del 1, lic. avh. (Lund, 1964), s. 6.

⁷⁵ Nils Olsson, *Vilhelm Moberg och Bibeln*, del 2, lic. avh. (Lund, 1964), s. 2.

⁷⁶ Pleijel, s. 24f.

⁷⁷ Aurelius, s. 99f.

⁷⁸ Olsson, del 1, s. 2f.

det gamla bondesamhället var aldrig ensam. Istället var hon omgiven av krafter och makter. Även om de var osynliga måste hon ta deras existens på allvar. Dessa makter kunde vara farliga, men människorna kunde också dra nytta av dem. Det krävdes dock att de förstod att behandla dem på rätt sätt. Denna känsla var invand och nedärvd hos folket.⁷⁹ Detta förklaras enligt Schön med det faktum att folket på landsbygden, vilket var huvuddelen av Sveriges befolkning, var helt beroende av goda och dåliga år. Det var inte ovanligt med missväxt, och den medförde av naturliga skäl den ständigt hotande svälten. Bondfolket fick arbeta hårt för att överleva, medan naturen var nyckfull och övermäktig. Trots planering och arbete kunde skörden slå fel och husdjuren dö. Efter sig lämnade de förtvivlan och fattigdom.⁸⁰

I boken *Älvor, vättar och andra väsen. En bok om gammal folktron* (1996) menar Schön att döden inom folktron inte var en slutgiltig gräns som för evigt skilde anhöriga och vänner från varandra. De döda kunde komma tillbaka till de levandes värld på längre eller kortare besök. De historier om gengångare som florerade inom folktron kunde således också skapa en gemenskap med de bortgångna, inte bara spökrädsla.⁸¹ Enligt Schön tjänade tron på en övernaturlig värld och olika väsen som skydd mot kaos och känslan av meningslöshet i tillvaron. Denna tro försökte klargöra sådant som inte kunde förklaras med förnuftet. Det rörde sig om händelser som saknade någon uppenbar orsak, liksom sammanhang som upplevdes vara alltför underliga för att ha uppkommit på naturlig väg. Detsamma gällde upplevelser av lycka, olycka, medgång och motgång. Om de kunde förklaras med att folktrons olika väsen hade påverkat skeendet, kunde allt bli begripligt och meningsfullt.⁸²

Det ansågs också möjligt att utläsa en hel del om framtiden för den som var uppmärksam på olika tecken, eller omen. Orsaken var enligt Schön att tillvaron upplevdes som ödesbestämd. Dessa omen kunde förutsäga lycka, olycka, medgång och motgång. Det gällde framför allt om skörden skulle bli god eller dålig, eftersom det var en livsavgörande fråga i bondesamhället.⁸³ För bönderna var syftet med magin att främja lyckan på sina gårdar, då särskilt fruktbarheten.⁸⁴ Denna kamp mot naturen skildras tydligt i *Raskens*. Enligt Philip Holmes är bilden arketypisk: ”Den trägne bonden strävar för att krysta fram sitt levebröd ur en motsträvig miljö.”⁸⁵

⁷⁹ Schön, 1996[1989], s. 10.

⁸⁰ Ibid., s. 9.

⁸¹ Ebbe Schön, *Älvor, vättar och andra väsen. En bok om gammal folktron*, 1996 [1986], s. 11.

⁸² Ibid., s. 11.

⁸³ Schön, 1996 [1989], s. 16.

⁸⁴ Ibid., s. 11.

⁸⁵ Holmes, s. 44.

3.3 Miljö och samhälle i *Raskens*

Raskens bygger på ett antal fristående historier. Dessa illustrerar bondetillvarons olika aspekter, något som enligt Philip Holmes sammantaget ger romanen en mångfacetterad bild av bondelivet.⁸⁶ Holmes beskriver *Raskens* som en roman som spänner över flera generationer och tilldrar sig under slutet av 1800-talet. Berättelsen äger rum i Varend som ligger i Momåla socken i Småland. Romanen skildrar böndernas liv på ett väl underbyggt och detaljerat sätt. Det är en tillvaro som förblivit oförändrad i många hundra år. Holmes menar att *Raskens* grundlägger en av de viktigaste hörnstenarna som sedan finns kvar under hela Vilhelm Mobergs författarskap, nämligen ”en vederhäftig historisk skildring av bondesamhället”.⁸⁷

Romanen inleds med att Ida och Rasken har tjänst som dräng och piga hos bönderna i trakten. De träffas då Rasken rymt från sin husbonde, då denne tagit till husagan mot honom. Han är rädd för att länsman ska komma och sätta honom bakom lås och bom (s.26f). Ida och Rasken är totalt underordnade sina husbönder och Rasken kunde ha ställts inför rätta, både för att ha slagit tillbaka och för att ha rymt från tjänsten. Så småningom gifter de sig och Rasken lämnar drängyrket för att städslas som knekt. Följden blir då att paret får leva under böndernas godtycke (s.191). Rasken befordras så småningom från ”vanlig indelt soldat” till korpral (260f).

Samhället förändras dock också i Raskens socken. Den viktigaste förändringen är att det byggs en järnväg. Den medför både bättre tider och bättre arbetsförtjänst. Rasken kan tjäna pengar på ett ackordarbete på järnvägsbygget, två riksdaler om dagen. Han slipper också den långa marschen till och från Hultsfred, eftersom han nu kan åka tåg (s.237). Enligt Holmes leder järnvägen också till att industrier etablerar sig i trakten. Raskens söner arbetar i pappersbruk och glashyttor, inte inom jordbruket.⁸⁸

Kvinnans situation är på många sätt utsatt och otrygg i det samhälle som skildras i *Raskens*. Det visar enligt Holmes de öden som både Ida och hennes mamma Inga-Lena går till mötes då de förlorat sina män. Inga-Lena för en eländig tillvaro i en koja i skogen. Efter Raskens död drabbar samma öde Ida. Om Rasken fått leva hade paret förmodligen lyckats köpa loss sitt torp och på så sätt fått en någorlunda trygg ålderdom.⁸⁹

⁸⁶ Ibid., s. 27.

⁸⁷ Ibid., s. 27, 42, 53, 55.

⁸⁸ Ibid., s. 49.

⁸⁹ Ibid., s. 52.

4 *Teman i Raskens*

I följande kapitel kommer jag att lyfta fram några viktiga teman som jag har funnit i *Raskens*. Jag börjar med att ge egna exempel ur romanen för att illustrera dessa teman. Därefter redovisar jag tidigare forskning, som jag sedan kommer att förhålla mig till på olika sätt.

4.1 Gud och det onda

Helvetet skildras som den ultimata bestraffningen i den unge drängen Gustavs (sedemera Raskens) föreställningsvärld. Det gäller också hans husbonde, som tar till detta väl valda hot då Gustav kommer för sent hem en morgon. Kvällen före hade han varit på dans, supit sig full och hamnat i slagsmål med sin rival om den fagra Nergårds-Annas gunst. Han besegrade rivalen och vann kvinnan, som han sedan gick till sängs med. Följden blev att han försov sig. Det var dessutom inte vilken morgon som helst. Denna söndag hade han i uppdrag att köra ett lik till begravningsgudstjänsten i kyrkan (s. 14-25).

Bondens ord till Gustav är inte nådiga:

Om den här bravaden kom ut, så kunde han väl inte visa sig för folk mer, för någon försyn för ett lik måste en människa ha. Han, Gustav, kunde då aldrig få syndernas förlåtelse efter det här, det var då säkert; till helvetet skulle han komma vad det led, för det stället var just tillrett enkom för sådana som han... (s. 26).

Detta, liksom följande citat, visar enligt min mening på en skräck för detta helvete. Citaten vittnar också om att gestaltningen av dessa helvetesföreställningar i *Raskens* är starka:

Här på jorden fanns det inte så mycket, som Gustav var rädd för, men helvetet, som han hört prästen tala om så mycket om söndagarna, kunde komma honom att darra så stor han var. Hade han då i natt bokstavligen sovit sig in i helvetet? Gick det inte att ändra? Kunde inte Gud ha varit så barmhärtig, så att han väckt honom? Hade han vaknat någon timme tidigare bara, så hade inte detta hänt. Men Gud hade förstås sett, att han syndat hela natten och därför hade han väl låtit honom sova i sin synd (s. 30).

Både Ida och Rasken delar tron på att självmord är en svår synd. En så kallad självspilling är evigt förtappad och dömd till helvetet. Lena var gift med Klangen, en av Raskens vänner. Hon tog sitt liv eftersom hennes äktenskap med den alkoholiserade Klangen var outhärdligt. Hans två tidigare äktenskap var misslyckade, och därför tog han ut sin hämnd på Lena. Detta trots att hon var de andra fruarnas motsats, kort sagt en god människa. Ida ber för Lenas själ, trots att hon inte tror att det kan hjälpa henne (s. 299). När begravningen ägde rum fick Lena inte bäras genom den stora kyrkporten. Istället släpades kistan över kyrkmuren in på kyrkogården. Där begravdes hon i ett hörn som var ämnat åt grövre brottslingar, till vilka självmördarna räknades. Jordölet uteblev också (s. 301).

Klangen erkänner för Ida och Rasken att han, trots sitt tidigare löfte till Rasken, har misshandlat Lena åtskilliga gånger. Det hade dessutom hänt samma dag som hon tog livet av

sig. Klangen plågas nu av samvetsqual, eftersom det var han som drivit Lena att begå självmord. Därmed hade han sänt henne till helvetet, den eviga förtappelsen. Han borde skickas raka vägen efter, då han var mer värd att beträda eldhavet än hon. Ingen förlåtelse kunde finnas för honom: ”Hur skulle han nu kunna sona sina synder! (s. 302).”

Både Ida och Rasken står hjälplösa inför dessa kval. Eftersom de också anser sig vara syndiga människor kan de varken ge tröst eller frid. Ida råder Klangen till att vända sig till Gud och börja ett bättre leverne utan spriten. Klangen menar då att det inte vore rättvist om han fick förlåtelse och slapp komma till helvetet, medan andra som syndade mycket mindre ändå hamnade där (s. 302).

Rasken, som inte är van vid att tala om sådant, råder Klangen att be Gud att han skulle få en sotsäng inför döden. Då, om någon gång, skulle han nog kunna omvända sig och förändras. Rasken själv ber då och då om samma sak. På så sätt hoppas han komma in i himmelriket:

Om han på dödsbädden fick god tid att bereda sig, så skulle han komma väl härifrån sedan. Nu var det inte mycket lönande att be om syndaförlåtelse dag efter dag, när man gick så här och hade hälsan och allting, för så fort man slutat be så syndade man ju på nytt. Men hade man fått förlåtelse en gång på dödsbädden, så hann man inte synda om igen (s. 302f).

Nästa tragedi som drabbar familjen är då sonen Axel mördas av Raskens tidigare rival Oskar. Axel hade gjort Oskars dotter Ingrid gravid och hon föder ett dödfött barn. Efter förlossningen visade sig dessutom att hon ärvt sin mors sinnessjukdom. Efter det brutala mordet undrar Ida hur hon kunnat sörja över sonen Martin som dog som spädbarn:

Hon behövde ju inte undra över vart han hade kommit. Om hon hade anat Axels öde, så skulle hon dag och natt ha legat efter Gud med böner, att Han skulle ta bort hennes pojke, medan han var liten. Det var ju för hans själ, som hon sörjde, det var för den hon var i ångest och ångslan. Det förskräckliga var ju, att Axel utan förberedelse hade kommit in i evigheten; han var en syndare som alla människor, och han hade inte hunnit ångra sig och göra bättring (s. 328).

Axels mördare, Elias Oskar, skulle däremot hinna få sina synder förlåtna i tid i häktet. Ida släpper försiktigt fram tanken att det inte var riktigt rätt, men människan var för liten för att fundera över det. Förmodligen hade Gud någon mening med händelsen, och vilken hade hon inte med att göra (s. 329).

Om Axel trätt in i den eviga förtappelsen fanns det ingenting Ida kunde göra åt det. Det hade hon många gånger försökt intala sig: ”Men när hon skulle försöka föreställa sig, vad evig pina var för något, så blev hon rädd, att hennes huvud inte skulle stå bi (s. 329).” Hon hade tänkt fråga prästen om han trodde att Axel hade hamnat i helvetet. Det sades att han kunde höra vart de dödas själar hamnat på kyrkklockornas klang vid deras begravningar. Men hon var för rädd för att få veta sanningen (s. 329).

Prästen predikar också om faran med det världsliga. Om man vill vara en sann kristen så ska man vara beredd att lämna ifrån sig allt:

Man skulle säga till sin nästa: allt mitt är ditt. Vem kunde bestå det provet? Nej, hon var världslig hon också, Gud hjälpe, lika världslig som någon annan. Hennes hjärta var alltför mycket fäst vid det jordiska, som hon hade att styra med. /.../ Det blev allt svårare att dö och lämna det ju äldre man blev också. Det var därför man hopade allt fler synder över sig med åren. Ja, hon var en syndig människa, som ville hålla fast vid jorden, hon också. Och hon hade sitt igen, hon hade döden kvar (s. 329f).

I Idas föreställningsvärld står prästen närmare Gud än andra människor, och har en given plats i himmelriket efter döden. När sonen Axel visar sig ha läshuvud blir hon stolt och tänker att han är begåvad nog att bli präst. Den vetskapen räcker för henne. Eftersom Axel är född fattig är det omöjligt för honom att bli präst (s. 266).

Djävulen framställs som en realitet för både Ida och Rasken. Ett exempel är episoden då Skara-knallen, som vandrar runt i bygden, kommer till soldattorpet och erbjuder Ida ett vackert tygstycke. Betalningen skulle ske i sängkammaren (s.196-200):

Herregud – det var ju djävulens bländverk, detta tygstycke! Den onde hade skickat knallen att förföra henne med det. Och hon hade vacklat ett ögonblick och tittat på ledheten med begärelse i sin blick. Hon hade tänkt, att hon kanske skulle kunna få det på något sätt utan betalning. Det var en synd redan det, men det var bara den ondes första grepp om henne – sedan ville han locka henne till en mycket svårare synd, en synd som skulle dra henne djupt ned i avgrunden. Hon såg ju hur knallen där brann av begär till det onda, hon såg hur begärens lågor i hans syndfulla kropp sökte slå över till hennes för att där tända samma slags eld (s. 200).

Ida viker med förfäran från frestaren. Därefter utsätter knallen henne för ett våldtäktsförsök. Hon lyckas slå sig fri, men tänker innan det händer: ”Herregud – kom då ingen hjälp! Skulle den usle karlen få hållas med henne så här – skulle han få fullborda sin synd med Guds vilja?... (s. 201).”

Dessa tankar visar enligt min mening att Guds makt på något sätt är en del i det onda skeendet. I Idas föreställningsvärld tycks det vara så att Guds vilja alltid vinner i slutändan. Om ondskan vinner, är det likaledes Guds vilja.

Efter ett tag gömmer Ida tyget i bäcken, men så småningom hittar Rasken det. Ida tolkar det som Guds mening. Han ville visa att hon gjort fel då hon försökte dölja händelsen för sin make. Det var straffet för att hon för ett ögonblick låtit sig frestas att använda klänningstyget (s. 222). Ida blir sedan inte kvitt känslan av att Gud är missnöjd med henne för historien med knallen och tyget. Det är delvis orsaken till att hon döper sitt fjärde barn till Martin, eftersom han föddes på Martin Luthers dag. Ida trodde att det skulle behaga Gud, och kanske göra honom vänligare stämd mot henne (s. 225).

Ett annat exempel på föreställningen om Guds straff är det som händer Elias' Oskar. I sin bitterhet över den dåliga skörden hädar han Gud, högt och ljudligt, till fasa och förskräckelse för envar som hörde på. Vad tjänade allt arbete och all möda till då Gud ändå inte unnade honom det:

Han tog en kornek och kastade den högt upp i luften, i det han utbrast:

- Du Gud, där oppe – har du tat dä andra här på åkern, så kan du ta de här små stråna mä!

Ja, man hade hört hur han hädat Gud, och man hade förfasat sig. Men snart fick man höra att han inte gjort det för inte (s. 227).

Efter ett par veckor kom straffet. Åskan slog ner i Oskars ladugård mitt i natten, och den fattade eld. Den brann ner till grunden och grödan blev till aska. Så gick det för Oskar då han utmanade den som var starkare än honom. Även den sämsta skörden togs ifrån honom, eftersom han varit så otacksam (s. 227).

Enligt Olsson skildras ofta tron på en allsmäktig, skrämmande Gud i de romaner som utspelar sig på 1800-talet. Det gäller således även *Raskens*.⁹⁰ Många episoder i Mobergs författarskap visar en bild av Gud som ”den fruktansvärde, som inte låter gäcka sig av människors högmod”.⁹¹ Olsson menar att Rasken är en representant för 1800-talets gudstro, något som jag håller med om.⁹² Jag delar också hans uppfattning om att föreställningar om livet efter detta har en framträdande roll i *Raskens*: ”Tanken på döden och evigheten, på livets mening och på salighet eller straff efteråt – himmel och helvete – sysselsätter människorna i VM:s [Vilhelm Mobergs] romanvärld från den första till den sista av de böcker jag undersökt.”⁹³

Däremot kommer Olsson senare enligt min mening till en märklig slutsats. Han avslutar sin licenciatvhandling på följande sätt:

Trots en tilltagande sekularisering i vårt land har bibelns gestalter och tankevärld ej mist sin aktualitet. Därför kan VM i allra högsta grad räknas bland våra moderna författare. De verk han skapat, av vilka hans emigrantskildring redan räknas till vår klassiska litteratur, kommer att för århundraden framåt vittna om hur fast bibeltro gett människor trygghet och mening i tillvaron men småningom börjat vika för tvivel, rådvillhet och normlöshet.⁹⁴

Som jag upplever skildringarna av Rasken och Ida ger inte bibeltron särskilt mycket trygghet i tillvaron. Den skapar i högre grad ångest och skräck för straff, såväl i jordelivet som i livet efter döden. Bilderna av en straffande Gud, ett evigt helvete och tron på Djävulens existens skildras så ofta i *Raskens* att Gud och det onda enligt min mening kan betraktas som ett viktigt tema i berättelsen. Dessa föreställningar är också typiska för den lutherska ortodoxin.

⁹⁰ Olsson, del 2, s. 30.

⁹¹ Ibid., s. 22.

⁹² Ibid., s. 21.

⁹³ Ibid., s. 58.

⁹⁴ Ibid., s. 74.

4.2 Bibel- och katekesanvändning

Det finns flera exempel på att Bibeln och katekesen används och citeras i *Raskens*. Inför Raskens och Idas bröllop vill Ida försäkra sig om att hennes blivande make behärskar katekesen. Det berodde på att prästen hade förhört paren på sjätte budet innan de fick ut sin lysningsedel. Vid förhöret kunde Ida budet som ett rinnande vatten. Under sin korta skoltid hade hon visat prov på stor begåvning i uttantilläsning. Därför kunde hon fortfarande långa stycken ur katekesen utantill. Följaktligen klarade hon förhöret galant. Det gjorde däremot inte Rasken. Han stakade sig så att Ida i det närmaste skämdes över honom. Men paret fick trots allt ut sin lysning (s. 137, 139).

När Rasken i tjänsten får en medalj som kallas svärdsmedaljen påpekar Ida att han inte blir en bättre människa för det. Sådan berömmelse var bara världslig: ”Utropades det inte någonstans i bibeln ett ve över människan, när hon blev prisad och berömd av sina likar! (s. 342)”

Som ung dräng med konfirmationsår 1865 läser Rasken ett ord ur Predikaren på pärmen i sin konfirmationsbibel: ”Tänk uppå dinom skapare i dinom ungdom, förrän de onde dagar komma, och åren nalkas, då du varder sägandes: de behaga mig intet (s. 32).”

Orden ger den unge Rasken dåligt samvete över natten med Nergårds-Anna:

Gustav tog sig mödosamt igenom versen, den han en gång som läspojke med mycket besvär lärt sig utantill. Han sade sig nu, att han glömt av den och inte så ofta tänkt på Gud, sedan han gick fram. Han hade ju tyckt, att det var god tid med det, då han blev gammal och skulle till att dö. Nu när han syndat så mycket så hjälpte det väl inte (s. 32).

Vid dödsbädden drabbas den gamle Rasken av samma dåliga samvete då han läser bibelversen ifråga: ”Det var sanning i de orden; han ångrade nog nu, att han inte tänkt på Gud och dödens visshet under sin hälsas och ungdoms gröna dagar (s. 369).”

Enligt Olsson formar detta ord ur Predikaren en slags ram omkring Raskens levnadsöde.⁹⁵ I sin undersökning kommer han fram till att det finns många bibelcitater i *Raskens*. Han har funnit tio bibelcitater som citeras ordagrant. Ett par av dessa upprepas ett par tre gånger. Det finns dessutom dubbelt så många bibelord som återges fritt. Dessa är dock tydliga och lätta att urskilja i Bibeln. Enligt Olsson är syftet med bibelhänvisningarna helt enkelt att skildra det religiösa livet. Bibeln används för att ge vägledning i olika livssituationer. Det kan handla om tröst i sorgen eller styrka då människor utsätts för frestelser.⁹⁶

⁹⁵ Olsson, del 1, s. 20.

⁹⁶ Ibid., s. 19f.

Olsson menar vidare att det lika självklart för 1800-talets människor i *Raskens* att lyda sjätte budet som för folket i *Rid i natt!* som utspelar sig under det ortodoxa 1600-talet: ”’horsbrott’ betecknas som den grävsta bland synder”.⁹⁷ Rasken blir dock inte någon lika föredömlig äkta make som de förebilder som framhålls ur Bibeln, exempelvis Josef och Maria. Olsson anser dock att katekesläxan håller hans samvete aktivt i 30 år.⁹⁸ Här finner jag stöd i Olssons tolkning som enligt min mening visar att Rasken, inte bara Ida, skildras med en tydlig bundenhet vid Bibelns och katekesens bud.

Olsson har också funnit ett tiotal allmänbibliska ord och uttryck i *Raskens*. Jag anser dem vara värda att ta upp, eftersom ordval väl illustrerar rådande tankefigurer, i detta fall Bibelns stora inflytande i det samhälle som skildras i *Raskens*. Här följer några exempel, som enligt Olsson finns spridda i flera olika bibelböcker: ”gå förlorad”, ”evig pina”, ”de eviga kvalen”, ”anförtro sig åt Vår Herre”, ”i elfte timmen”.⁹⁹ Uttrycket ”i elfte timmen” används av Ida vid Raskens dödsbädd, när hon vill förmana honom inför evigheten utan att ge honom dödsångest:

Hon ville inte utropa något ve över honom, men hon sade, att han kunde anförtro sig åt Vår Herre och Frälsare ännu i elfte timmen såsom rövaren på korset gjorde. Det gjorde ju inget om man kom så sent till paradiset, bara man inte blev utestängd för evigt. Han kunde bli som en eldbrand, som rycktes från bålet och räddas...(s. 371).

De tre förstnämnda uttrycken syftar alla på en föreställning om eviga straff i helvetet efter döden. Som uttrycket ”anförtro sig åt Vår Herre” avslöjar, tituleras Gud ofta ”Vår Herre”(se exempelvis s. 121, 371). I relation till ovan nämnda citat leder detta uttryck enligt min mening till att Gud skildras som en delvis grym och godtycklig härskare och herre, inte helt olik Djävulen. Andra namn på Djävulen är den onde och den lede (s.200, s.27).

Dessa exempel, mina egna såväl som Olssons, visar att bibel- och katekesanvändningen i *Raskens* är så omfattande att den blir ett viktigt tema i berättelsen. Som tidigare nämnts är också en gedigen användning av såväl Bibeln som katekesen något som var utmärkande för den lutherska ortodoxin i den kyrkliga enhetskulturen. Det visar att den lutherska ortodoxin är en central religionstyp som skildras i *Raskens*.

⁹⁷ Olsson, del 2, s. 51.

⁹⁸ Ibid., s. 52.

⁹⁹ Olsson, del 1, s. 22.

4.3 Gengångare och folkliga metoder

Tron på gengångare och spöken är naturlig för den unge drängen Gustav, som sedan blev knekten Rasken. Han tror att knekten Modigs gengångare har sett till att han slagit sin husbonde och därför blivit tvungen att rymma från sin drängtjänst:

Han hade legat hos ett fruntimmer i natt och sovit över på morgonen, när han skulle köra ett lik till graven. Och det var förstås okristligt gjort att försova sig i ett ängshus ihop med en flicka och låta en död vänta på jordfästningen! Det var nog farligt sådant. Om man inte vördade och aktade de döda, så kunde de göra en olycklig, hade han hört. Och nu hade nog den döde knekten gjort Gustav olycklig för det han genom drängens förvällande inte fått komma till graven i rätt tid! (s. 29)

Johan, sedemera Raskens knektkollega Klangen, är till en början dräng på samma gård som Rasken. Då den unge Gustav kom försent för att hinna utföra likskjutsen visar det sig att Klangen lyckats genomföra skjutsen i hans ställe. Klangen säger sedan till Gustav att det var någon som väckt honom:

- Nån väckte dej? Vem kunne dä va?

Gustav höll andan i ivern.

- Jo, dä va nock soldaten, som ja skjussat te körkgårn nu! sade Johan halvviskande.

- Å körs – den döe! (s. 32)

Klangen berättar sedan att det bankat på drängkammarens fönster vid sextiden samma morgon. Han hade dock somnat om igen i tron att någon kamrat skojat med honom. En stund senare hade han dock vaknat av att någon ruskade honom, men det var ingen där. Klangen tog det som ett tecken på att han blivit väckt i tid för att köra liket, då Rasken inte kommit hem än. Han har hört att den som måste utföra likskjutsen alltid vaknade i rätt tid:

Vi feck inte sova över båda två, förstår du – en av oss måste opp å laga så att den döe kom i jörn på bestämd ti! Å ja steg opp å geck, för ja tordes inte annat. När en dö människa säjer te så där, så måste en allt lyda. Den gamle knekten Modig var ju inte så go att tas med i livet, å ja tror att han ä lika svår etter døn... (s. 33).

Ida använder sig av folktrons metoder för att skåda in i framtiden och se sin tillkommande make. Hon plockar sju sorters blommor och lägger under huvudkudden. Då inte det hjälper försöker hon med den så kallade drömsillen. Det innebär att hon äter en hel salt sill. Det är viktigt att man äter stjärten först. Sedan lägger hon sig utan att äta eller dricka något mer. Syftet är att man ska bli törstig och drömma om att den blivande maken kommer och ger något att dricka:

Och det hade också kommit en karl till henne i drömmen. Han hade en stor byskopa full med vatten, som han bjöd henne. Hon hade inte kunnat se riktigt, hur han såg ut, men stor och lång var han, så mycket såg hon. Och så hade han en rock med gula, blanka knappar, det var hon säker på. Och på huvudet hade han mössa med plym och plåt – hon såg plymen nicka över hennes ansikte, när han böjde sig ned och räckte henne byskopan. Och hon drack begärligt ur hans skopa – det mindes hon också från drömmen... (s. 119).

På midsommarafton prövar Ida en annan metod, som hennes mamma anser vara ännu säkrare. Enligt den ska man gå baklänges runt ett brunnskar sju gånger klockan tolv på natten, just under själva midsommarafton. Under tiden måste man vara alldeles tyst. Vandrigen ska ske motsols. När den är klar är det meningen att man ska möta sin blivande maka eller make. Det är dock inte människan av kött och blod som kommer en till mötes, utan hennes våldnad. Den anses enligt rådande uppfattning kunna röra sig fritt, var än människan själv befinner sig (s. 123, 127ff).

Vidare är det viktigt att inte bli rädd, och inte heller tilltala vålnaden. Gör man det kan människan den föreställer ta skada. När man tagit reda på vem den föreställer, ska man låta den ge sig av igen. Den som aldrig skulle bli gift får istället möta en likkista. Det är, enligt Idas mor Inga-Lena, något att vara rädd för. Som bevis på metodens tillförlitlighet och sanningshalt har hon en skolkamrats öde. Tre gånger gick hon runt brunnskaret, och varenda gång mötte hon en likkista. Och aldrig blev hon gift heller, utan dog i unga år (s. 123f).

Ida visar ytterligare ett prov på tro på sanndrömmar. Om man drömmer något för tredje gången på en vecka, så måste det betyda något. Rasken däremot upplever det som att man drömmer så mycket som aldrig slår in (s. 322).

När Idas och Raskens son Martin blir sjuk som spädbarn försöker Ida hjälpa honom genom att använda folkmedicinen:

Rapp-Hanna gav honom mjölk efter ett sto och band fyra ulltrådar, som tvinnats ihop en torsdagsnatt, om hans lilla utmärglade lekamen, men han blev inte bättre. En tattarkvinna gav honom mjölk efter en svart get och förde honom åtta gånger fram och åtta gånger tillbaka under en sågbock, men botad blev han inte. Ida anskaffade med stort besvär ett otvättat lakan, som en barnsängskvinna legat på, och lade det i hans vagga, men ej heller detta gamla beprövade medel hjälpte (s. 230).

Till slut ger de kloka gummorna upp om Martin och säger till Ida att de inte kan göra mer för honom. Martin är nog förtrollad. Om han överlevde skulle det vara ett Guds under. Men samtidigt skulle hans liv inte bli förtjänstfullt:

Och Ida som hade för sig, att denne pojke skulle bli något märkvärdigt! Hon ville inte tro på förtrollningen. Hur hade hon skött sig då vid näst sista barnsängen? undrade gummorna. Hon hade väl inte varit under bar himmel utan stål på sig, innan hon blev tagen i kyrkan? Om hon gått ut och försummat stålet, så hade trolltyget makt över hennes nästa barn. Men Ida kom inte ihåg annat än att hon alltid haft en ullsax i kjortelfickan vid sådana tillfällen, för hon visste ju, hur väl man måste akta sig, innan man blev kyrktagen. Så hon hade inget att förebrå sig i den vägen (s. 231).

Ingrid Nettervik lyfter i artikeln ”Skrock och folkstro i Småland. Nedslag i Vilhelm Mobergs episka författarskap” (2001) fram några olika inslag av folkstro i Mobergs romaner, bland annat just stål mot trolltyg. Hon nämner inte ovan nämnda exempel från *Raskens*, men har

funnit flera andra exempel från Mobergs tidiga berättelser samt från romanerna om Adolf i Ulvaskog och *Rid i natt!*¹⁰⁰ Under rubriken Hädelser och sanndrömmar påpekar hon det anmärkningsvärda i att Ida drömmer om en man som liknar Rasken innan hon träffat honom.¹⁰¹

Det faktum att de folkliga metoderna skänker Ida syner och sanndrömmar som leder till att hon och Rasken blir livskamrater gör dem enligt min mening till ett viktigt tema i *Raskens*. Raskens och Klangens tro på gengångare är också tillräckligt framträdande för att kunna betraktas som ett tema i berättelsen. Dessa exempel visar dessutom att olika inslag av folktro är viktiga trosföreställningar som skildras i *Raskens*.

4.4 Försynstro och fatalism

Ida växte upp i ett fattigt hem och har arbetat som piga sedan hon var tolv år. Hennes pappa som var snickare bröt nacken och dog när Ida var ett spädbarn. Hennes mamma Inga-Lena lämnades då ensam med en skara på sex barn, där Ida var den yngsta. Inga-Lena fick kämpa hårt för familjens överlevnad. När hon inte själv hade krafter nog, överlät hon ansvaret åt Gud. Det var Guds förtjänst att hon tagit sig igenom det hårda livet. Alla barnen utom Ida for till Amerika, och levde goda liv där. Men Inga-Lena är också tacksam för att Ida stannat kvar, och har stor hjälp av henne. Det blir för henne också ett tecken på Guds godhet. ”För Inga-Lena var Gud det enda säkra i en osäker värld (s. 120f).”

Det unga paret Rasks första gemensamma motgång är då grisen dör. Rasken grämer sig över de fem riksdaler han slitit ihop för grisen. Ida finner dock till sist några tröstens ord: ”- Vi ska inte ta oss så illa ve – när Gud inte ville, att vi skulle ha nån nötta av kräket så...” (s. 155). När räven tar hönan tar hon det likaledes med en suck: ”- Men människan spår och Gud rår” (s. 243).

Under Raskens långa resor i tjänsten brevväxlar makarna med varandra. Ida beskriver då sin tro på Guds makt över naturen:

Du min Make behöver icke göra dig bekymrade tankar om oss på Soldattorpet. Torkan bliver visserligen allt svårare uti dessa marker, men vi skola såsom kristliga människor hysa förnöjelse och tillförsikt och tro att Den som makten haver uti skyn skall vattna allt som törstar på jorden (s. 179).

Då Rasken ligger för döden påpekar hon att han blir frisk om Gud vill det (s. 364).

¹⁰⁰ Ingrid Nettervik, ”Skrock och folktro i Småland. Nedslag i Vilhelm Mobergs episka författarskap” i *Vem ska jag fråga? Om litteratur och livsåskådning: festskrift till Elisabeth Stenborg, 25/6 2001*, red. Lars Elleström och Elisabeth Stenborg, (Växjö, 2001), s. 2. Sidhänvisningarna hänvisar dock till uppsatsens nätutgåva som är publicerad på webbplatsen <http://www.blekingemuseum.se/lansbibl/forfattare/mobeart7.asp>, hämtad 2009-05-04,

¹⁰¹ Ibid., s. 6f.

Även Rasken hänvisar till en förutbestämd framtid då han som ung slits mellan Ida och Nergårds-Anna. Han har beslutat sig för att gifta sig med Nergårds-Anna, trots att han innerst inne tänker sig Ida som sin hustru: ”Det var väl så utsett att han skulle ha Anna ändå (s. 109).”

Ida är förvissad om att Gud bestämmer hur många barn hon och Rasken kommer att få (s. 143). De har bara att tacka honom för att de är välskapta (s. 181). Samtidigt hoppas hon så småningom att Gud inte ska låta henne bli gravid igen. När hon väntar sitt nionde barn tycker hon att hon har gjort sitt vad gäller barnafödande. Men det är ändå självklart att det är Gud som bestämmer (s. 275).

När historien med Skara-knallen fortsätter att förfölja Ida tröstas hon av sitt rena samvete. Det sprids ut i bygden att hon tagit emot tyget för det pris som knallen begärt. I sin ensamhet ber hon Gud om råd för att kunna bevisa sanningen. Ida leker med tanken på att anmäla knallen för länsman, men slår bort den då hon inser att hon aldrig skulle kunna få honom fälld. Dessutom skulle förtalet säkerligen spridas med ännu större kraft. Hon undrar dock hur hon ska stå ut med detta rykte (s. 217). På sin dödsbädd ber Inga-Lena, Idas mamma, henne att ta händelsen som en nyttig prövning. Det var bestämt att Ida skulle gå igenom den, och det kunde ingen göra något åt. Gud skulle nog hjälpa henne att reda ut allting så småningom. Hon hade ju klarat av svårare saker (s. 21). Då Ida senare i livet upptäcker Raskens otrohet med sin ungdomskärlek Nergårds-Anna, tror hon att det är bestämt att hon ska gå igenom den här prövningen också (s. 341).

I slutet av berättelsen suckar Bergströmskan, en av Idas grannar, över allt elände som Ida fått genomlida. Ida tänker i sitt stilla sinne att Bergströmskan har rätt. Hon har haft många bekymmer. Men hon har alltid kunnat trösta sig med att det var bestämt från begynnelsen vad hon måste gå igenom. Många gånger har hon dock ansett att hon fått genomgå svårare saker än hon kunnat uthärda. Ida tror inte att hon hade klarat det om inte Vår Herre hade vakat över henne. Visst frågade hon sig många gånger vad han hade för mening med allt. Ida anser dock att man inte borde ställa den frågan, för Guds mening med allt har ingen människa med att göra. Var det meningen att människan någon gång skulle få veta alltings mening, så fick hon det säkert i sinom tid. Ida tror att människan bara ska ”göra sitt och inte släppa efter något på det” (s. 378).

När sonen Martin dör som spädbarn sker det enligt Ida för ”att han var alldeles för god för det usla livet på jorden”. Även om han som alla andra hade arvsynnen att sona, så hade Gud haft ett särskilt hjärta för Martin. Därför hade han redan tagit honom hem till sig och efterskönt straffet för arvsynnen (s.232).

Holmes reagerar på att berättaren lägger större vikt vid ett svins död än vid sonen Martins.¹⁰² Jag ser det dock som en naturlig följd av försynstron. Ida har en fast tro på att Gud tar hand om Martin. Det är bättre för honom att vara i himmelriket än i jordelivets fördärv. Hon är en dålig mor om hon inte kan unna honom att dö som spädbarn och därmed undgå risken att föra ett felaktigt leverne och hamna i helvetet. Att förlora grisen betydde däremot svält och lidande för hela familjen. Husdjurens död och felslagna skördar innebar katastrofala följder för människorna i bondesamhället, något som i allra högsta grad skildras i *Raskens* med starka exempel som Oskars hädelse då skörden slagit fel och grisens död.

Enligt Holmes blir inte livet som det unga paret Rask tänkt sig. Det är kort, hårt och grymt. Han menar vidare att Idas starka tro kompletterar Raskens världslighet. Med andra ord kontrasteras Idas enkla fatalistiska fromhet mot Raskens materialism.¹⁰³ Här är jag av en delvis annan uppfattning. Det stämmer visserligen att Rasken skildras som mer materialistisk än Ida. Däremot upplever jag dem inte som kontraster. Också Rasken delar tron på en Gud som har makt över människans framtid. I grund och botten delar de samma tro med stora inslag av fatalism och försynstro. Det gör enligt min mening dessa begrepp till ett viktigt tema i *Raskens*. Försynstron är en viktig del av den lutherska ortodoxin, medan fatalismen eller ödestron har rötter i förkristen nordisk religion.

4.5 En blandning av trosföreställningar

Det finns en karaktär i *Raskens* som skildras med en särskild förmåga att blanda kristna föreställningar med folktro. Det är Inga-Lena, Idas mamma. På Idas och Raskens bröllopsdag bjuder hon de nygifta på såväl föda som visdomsord. De får inte glömma Gud som låtit dem uppleva denna lyckliga dag. Hon läser en bröllopspsalm och råder dem att använda sig av Guds ord i hemmet då och då (s. 148).

Samtidigt lägger Inga-Lena in folktron i sina goda råd:

Men om de hittade några kopparpengar på golvet i stugan, så skulle de låta dem ligga där de låg, för Inga-Lena hade växlat en tolvskilling i koppar och strött ut slantarna där inne, och det var för att pengar aldrig skulle saknas i stugan i framtiden. Och så var det en sak till: Ida där fick inte glömma att lägga ett par knivar i kors under sängen innan de gick och lade sig – det var för att deras barn inte skulle bli bortbytta mot trollungar sedan (s. 149).

¹⁰² Holmes, s. 47.

¹⁰³ Ibid, s. 46f.

Enligt Ingrid Nettervik förekommer det ofta att någon i den äldre generationen för folktrons berättelser vidare i de romaner som utspelar sig nära Mobergs egen samtid. Ett av exemplen är *Raskens*. Här är det Inga-Lena som för traditionen vidare till Ida.¹⁰⁴

Nettervik tar vidare upp händelser som ett typiskt inslag av folktro. Som exempel ger hon händelsen där Oskar hädar Gud i ursinne över den dåliga skörden, och den nästan identiska händelsen i *Utvandrarna*. Där är det Karl-Oskar som utför händelsen till Kristinas fasa.¹⁰⁵ Det faktum att jag placerar samma episoder i den kristna föreställningsvärlden tyder på det släktskap som fanns mellan kristendomen och folktron, både i det samhälle som *Raskens* skildrar och i det verkliga 1800-talets Sverige.

Enligt Ebbe Schön var det förmodligen inte alltid så lätt för gemene man att hålla isär den kristendom och den folktro som omgav dem. Kristendomen hade stor betydelse i de folkliga sägnerna. Oftast är det kristna symboler och Guds ord som tjänar som det bästa skyddet för människorna. Samtidigt idkade protestantismen hårt motstånd mot folktron. Exempelvis varnades det för den i katekesen.¹⁰⁶

Schön menar att den kristendom som predikades i kyrkorna varje söndag gav en entydig förklaring på tillvaron. Det fanns en mening med såväl upp- som nergångar. Guds vilja låg bakom allt skeende, vare sig det var begripligt eller inte. Också människor som inte var särskilt starka i sin egen kristna tro trodde på en högre mening. Detta innebar en tro på ett öde. Schön anser också att det tycks ha gått bra att förena ödestro med gudstro.¹⁰⁷

Olsson menar att skillnaden mellan Gud för en troende kristen och öde för en fatalist, är att ödet är opersonligt och obevekligt. Gud däremot antar mer eller mindre gestalten av en person som går att påverka, åtminstone enligt flertalet troende. Det kan ske genom exempelvis böner och ett fromt liv.¹⁰⁸ I *Raskens* har jag inte funnit några exempel på en ödestro eller fatalism som inte inkluderar Gud. Det finns, som vi har sett, många exempel på tron att Gud har förutbestämt människans jordeliv. Enligt min mening handlar det då om fatalism i den bemärkelse att Gud styr ödet, det som Holmes kallar from fatalism. I lika hög grad finns inslag av försynstro.

Begreppen from fatalism och försynstro kan tyckas vara snarlika. Jag tycker mig dock se en viss nyansskillnad. När det talas om förutbestämning med fokusering på Guds omsorg om människan, handlar det enligt min mening om försynstro. När tron på förutbestämningen av händelser skildras utan tankar på Guds omsorg, är det istället from fatalism. Enligt min egen

¹⁰⁴ Nettervik, 2001, s. 7.

¹⁰⁵ Ibid., s. 6.

¹⁰⁶ Schön, 1996 [1986], s. 14f.

¹⁰⁷ Schön, 1996 [1989] s. 9f.

¹⁰⁸ Ibid., s. 24.

tolkning genomsyrar försynstron och den fromma fatalismen såväl samhället som människornas liv i *Raskens*. Försynstron är en kristen föreställning och en viktig del av den lutherska ortodoxin. Fatalismen eller ödestron är en del av folktron, som i sin tur är ett arv från förkristen nordisk religion. Därför blir blandningen av trosföreställningar ett viktigt tema i *Raskens*. Denna blandning visar att både folktron och den lutherska ortodoxin är viktiga trosformer i *Raskens* som existerar sida vid sida samt i sammanblandade former.

5 Religions betydelse för Ida och Rasken

5.1 Ida

5.1.1 Framtiden

Idas mamma Inga-Lena tror på det som enligt Ida är ”gammalt skrock”, och hon har försökt lära Ida att göra detsamma (s. 119). Inga-Lena försöker övertyga Ida att använda metoden att gå runt ett brunnskar på midsommarnatten för att få reda på vem som ska bli hennes make. Likaså försäkrar hon sin dotter att metoden med drömsillen alltid slår in. Ida förhåller sig dock skeptisk inför moderns tvärsäkerhet (s. 123).

Samtidigt uppvisar hon en kluvenhet inför metodernas tillförlitlighet. Då hon prövade drömsillsmetoden drömde hon ju om en man som bar en mössa med plåt och plym. Det hände långt innan hon väl såg Rasken i kneckrock och en mössa med just plåt och plym. Då dök drömmen upp i minnet, och Ida var säker på att det var Rasken som kommit med vattenskopan:

Och så hade hon förstås gått och fått för sig att, att han var utsedd till henne. Så hade han följt henne om kvällarna – och allt hade sett ut att slå in. Inte hade hon låtit honom förstå något, det hörde ju inte till, men snart hade hon inte kunnat komma ifrån en sak: hon ville ha honom. Ja, så hade hon trott och hoppats tills nu, och nu såg hon, att gammalt skrock inte höll att ta i längre... (s. 119).

Ida har nyligen fått reda på Raskens förlovning med Nergårds-Anna. Det är hennes friare Oskar som skadeglatt berättat det för henne (s. 116f): ”Och hon som innerst inne i hjärtat hade närt någonting hemligt; något som hon inte tordes erkänna ens för sig själv ibland, ett hopp, en fast tro: det skulle vara så utsett, att det skulle bli Gustav och hon en gång! Det var för gammalt skrocks skull, som hon trott det (s. 119).”

Strax därefter får Ida dock höra nyheten att det nu istället är Klängen och Nergårds-Anna som ska gifta sig. Hon mottar nyheten med glädje, medan Oskar blir svartsjuk (s. 119f). På

midsommarnatten bestämmer sig Ida för att vandra runt brunnskaret för att utröna hemligheten om sin framtida make:

Inte för att det skulle komma någonting, varken en vård eller något annat. Nej, det behövde hon nog inte vara rädd för – hon hade svårt att tro på det där. Och när ingen kom, utan hon fick gå förgäves, så skulle hon skratta åt sig själv sedan. Men vad gjorde det, då endast hon själv fick skratta? Ingen visste om att hon burit sig barnsligt åt. Och kanske det kom någon, alldeles säker kunde man nog inte vara (s. 127).

Ida tänker på sina morföräldrar som ska ha träffats på detta sätt. Hennes mamma har ju försäkrat att det hon berättat om deras möten är alldeles sant:

Då måste det vara någonting i det här gamla bruket. Det gjorde väl inget, om hon försökte det. Bara det nu inte kom någon likkista. En sådan ville hon inte möta. Inte därför att det betydde, att hon skulle få gå ogift alla dagar, för det fick hon väl tåla sig med, om det var så utsett för henne, men något så hemskt som en likkista bleve hon ju rädd för. Men hon fick ta den med i beräkningen. [...] Hon skulle försöka – det fick komma vad det ville, vålnader eller likkistor... (s. 127).

Ida tycker sig kunna skryta med att hon inte är rädd av sig. Men kommer det en likkista så tänker hon be en bön, för säkerhets skull. Hon är både spänd och förväntansfull när hon vandrar sina varv runt brunnskaret. Ingenting tycks dock hända. Ida blir besviken och undrar om hon har gjort något fel. Eller så får hon inse att det här gamla bruket är förlegat. Hon tvekar mellan att försöka igen eller upphöra med barnsligheterna. Så skriker hon till av rädsla (s. 127f): ”Bakom henne dök en gestalt upp ur nattdunklet. Det var en lång karl, som tycktes ämna gå förbi, men som med ens tvärstannade ett par steg från henne. Och när han vände sitt ansikte mot henne, kände hon genast igen honom. Det var Rasken! (s. 128)”

Nu blir Ida riktigt säker på att Rasken är hennes blivande make. Halvt omedvetet har hon också önskat att han skulle komma. Hon tror dock att det bara är hans vålnad som kommit. När vålnaden tilltalar henne tror hon att hon ska svimma av rädsla. Det visar sig sedan att det är den riktiga Rasken som kommit, ingen vålnad. Följden blev att de trolovades söndagen efter midsommar. Först då de varit gifta ett tag berättade Ida vad hon gjort denna midsommarnatt. Rasken menade då att det kunde vara bra att komma försent ibland. Om han inte varit försenad den gången skulle han aldrig ha tagit genvägen till midsommardansen (s. 129).

5.1.2 I nöd och lust

När bondsonen Oskar blir kär i Ida, har hon modet att tacka nej till hans frieri. Hon följer sina känslor och påpekar för Oskar att hon inte har några känslor för honom (s. 116). Ida avkräver ett löfte av Oskar att han inte ska skada Rasken på grund av deras giftermål. Oskar svarar att han inte är mer än människa och att hon begär för mycket. Ida ber honom då att be Gud hjälpa

honom, för då kommer han att klara av det. Oskar svarar då att Gud inte hjälper en sådan som honom (s. 142). Till Idas förskräckelse fortsätter Oskar att hävda att det inte är lönt att börja be till Gud om hjälp, då han aldrig har hjälpt honom förut (s. 229).

Inför det stundande äktenskapet med Rasken låter sig Ida påverkas av katekes och bibelord. Med vägledning av dessa skrifter slår hon bort alla köttets begärelser:

Såg han inte där hurusom Josef och Maria, som var trolovade, inte kom tillsammans förrän hon kom såsom hans *hustru*. Och såg han inte där huru Tobias och Sara levde och började sitt äktenskap. Det var exempel för dem, det var meningen att de skulle lära sig sådant av sjuätte budet. Nog kunde man frestas till synd av den onde, som låg efter både man och kvinna, men Gud såg säkert till att man inte frestades över förmågan, om man bad honom om det (s. 138).

Ida blir glad då hon flera år senare förhör sonen på katekesen, precis som hon gjort då hon en gång förhört sin blivande make. Nu hoppas hon bara att Karl ska leva upp till buden bättre än sin far. Det räcker inte med att kunna rabbla orden. De måste också finnas i hjärtat (s. 340).

Ida har nyligen upptäckt att Rasken under lång tid varit otrogen med sin ungdomskärlek Nergårds-Anna, nu känd i bygden som prostituerad. Hon tar naturligtvis illa vid sig, särskilt över att Rasken betar sig så här då han är så gammal. Då hade han ju endast ”döden och domen att vänta” (s. 338). Han borde skämmas inför människor och Gud, och inte minst inför det egna samvetet. Samtidigt är hon rädd att det ska komma ut i bygden och att folk ska tycka synd om henne (s. 339f).

Ida kunde läsa bättre än Rasken, men hade aldrig fått lära sig skriva i skolan. Det hade hon grämt sig mycket över. Då Ida var barn var det enligt rådande uppfattning onödigt att lära kvinnor att skriva, då de inte förmodades ha användning för det senare i livet (s. 177). Rasken förundras över Idas styrka. Trots bristen på sömn under sonen Martins korta liv stod hon ut utan att beklaga sig, och arbetade som vanligt på dagarna. Rasken erkände för sig själv att en kvinna i det här läget orkade mer än den starkaste man (s. 231). Dessa exempel visar att Ida framställs som stark, både fysiskt och själsligt, samt att makarna är jämbördiga i äktenskapet.

Ida undslipper dock inte heller frestelser. Efter episoden med Skara-knallen kämpar hon med sig själv. Hon känner sig lockad att sy en klänning av det vackra tyget, som hon gömt undan på vinden. Men strax blir hon förfärad av sina tankar:

Visste hon inte, att tyget var ett onskans lockmedel. Det var smittat av synd och onda begärelser, och om hon tog det på sig, så skulle smittan sprida sig till hennes kropp. Tygstycket skulle ur huset med detsamma, hon skulle kasta ut det, hon skulle kasta det i den djupaste hålan i bäcken...

Men hur det nu var, så lät hon det ligga kvar där det låg (s. 212).

Sedan förföljs Ida av händelsen med tyget. Hon upplever det som ett verk av djävulen som följer efter henne som synden. Rasken drar dessutom upp händelsen och den misstro mot Ida som den skapat under ett gräl (s. 343).

5.1.3 Naturens gåvor och nycker

Då grisen dör klarar Ida slaget bättre än Rasken. Gud hade ju skapat vilddjuren som ju också måste ha föda. Det hon utläser ur händelsen är att man inte ska gå och planera något i förväg:

Ty det sågs inte till behovet eller överflödet; stod det inte i bibeln, att det skulle varda givet åt den som hade något, men andra skulle det varda fråntaget. De fick lov att ta prövningar på rätt sätt, menade hon; de finge börja lära sig att ta den onda dagen med den goda. Och de skulle se på andra, som hade mindre än de (s. 155f).

Ida mindes hur det hade varit i hennes barndomshem. Rasken som var en stor, frisk karl borde istället tacka Gud för att han var frisk och kunde äta. (s. 156) På ungefär samma sätt reagerar Ida då blixten slagit ner i Oskars ladugård, sedan han hädat Gud i ilska över den dåliga skörden:

Där såg man, hur det kunde gå, när man satte sig upp emot den Allsmäktige, menade Ida. Man fick inte ta en Herrens straffdom på det sättet. Var och en hade fått sitt att gå igenom, och det bästa var att söka vara tålig och saktmodig. Och så skulle man försöka hjälpa sig själv i det längsta, hushålla med det lilla man hade och inte låta något förfaras. Då kanske Vår Herre fick medömkan med en stackare till slut... (s. 227).

5.1.4 Döden

Ida har ett kluvet förhållande till döden. I sorgen över sonen Martins död tröstar hon sig med att han har det bättre uppe i himlen än här på jorden. Om han istället dött som vuxen utan någon sotsäng så kunde han ha gått förlorad. Hon är en dålig mor om hon inte kan unna sitt barn att dö som spädbarn. Men när Ernst, Martins bror frågar varför han inte hörs av från himlen, svarar Ida som sanningen var: ”det var så långt från jorden till himlen” (s. 232).

Efter sonen Axels död många år senare kan Ida inte släppa tankarna på döden. Varje steg hon tar kändes som ett steg närmare graven. Hon förstår därför inte människornas brådska och kamp för det jordiska. Inte heller vågar hon lita på att hon ska få sin sotsäng. För den skull tror Ida inte att hon är bättre än någon annan. Också hon kunde bara lita till Guds nåd (s. 329f).

Vid Raskens dödsbädd råder Ida honom att läsa Guds ord och inte tänka på världsliga saker som den förlorade inkomst hans sjukdom innebär (s. 365). Också då han vägrar att låta amputera sitt förfrusna ben påpekar hon att han bara tänker på världsliga saker (s. 367). När Raskens kallbrand förvärras tackar Ida Gud för att han inte blir medvetlös. Detta för att han nu kan förbereda sig inför döden och be sina böner. Hon förstår nu att han är döende (s. 370).

Hon vill således att både hon själv och Rasken ska fokusera på Gud och inte det världsliga:

Och nu när dödens skugga föll över honom allt mörkare, så skulle hon göra sitt. Hon skulle lindra hans kroppsliga kval så gott hon kunde, men oändligt mycket viktigare var, att hon hjälpte honom så att han slapp undan de eviga kvalen (s. 371).

När slutet nalkas gråter Ida av vända inför Raskens oförmåga att släppa det jordiska. Hon upplever att det gör honom ovetande om vad som närmar sig, och att han inte tänker på sitt bästa (s. 375).

Trots Raskens otrohet står Ida honom bi intill döden. Han var trots allt hennes man som hon hade lovat att älska och vara till hjälp intill livets slut. Hon hade aldrig haft några andra intentioner än att hålla det löftet. De hade tillsammans upplevt både goda och onda dagar, och varit som ett kött inför Gud (s. 371).

Idas trohet mot Rasken är enligt min mening ett exempel på hur Ida lever i enlighet med sin religiösa tro. Också Holmes upplever att hon försöker praktisera sin kristna tro i vardagslivet: ”Hon svarar inte med elakhet när folk är elaka mot henne, och hon är sant ödmjuk i anden.”¹⁰⁹ Jag förmodar att han med detta menar ett ödmjukt sinnelag, vilket enligt min uppfattning är en god beskrivning av Idas personlighet. Ingrid Nettekvik är inne på liknande tankegångar. I artikeln ”Han förundrade sig över kraften i henne” betonar hon Idas förmåga att inte lockas av gods och egendom, något som hon skulle fått om hon gift sig med Oskar.¹¹⁰

Skildringen av Idas förhållande till Guds makt över liv och död skulle enligt min mening snarare beskrivas med ordet undergivenhet. Olsson använder samma ordval då han menar att det ligger en undergivenhet under Guds orubbliga makt bakom Idas reaktion på grisens död.¹¹¹ Inför Raskens död gäller, menar Olsson, ”det enda vissa, livets korthet, döden och den eviga pinan i helvetet”.¹¹² Som Holmes uttrycker det ”fruktar Ida för hans odödliga själ”.¹¹³

Enligt Eidevall tillhör Ida de av Mobergs karaktärer som inte är rädda för döden. Istället upplever hon döden som en befrielse från en värld av lidande och ofullkomlighet. Skildringen av hennes reaktion på Martins död är ett exempel på detta.¹¹⁴ Jag är av en annan uppfattning. Poängen var inte att Martin skulle slippa den här världens vedermödor. Han skulle slippa det eviga helvetets plågor eftersom han inte blev gammal nog att hinna synda. Rädslan för helvetet leder enligt min mening faktiskt till rädsla för döden. Ida känner ångest för Raskens och Axels eviga väl, men också för sitt eget. Följden blir att religionen genomsyrar Idas liv

¹⁰⁹ Holmes, s. 45f.

¹¹⁰ Nettekvik, ”Han förundrade sig över kraften i henne”, i *Parnass* 1996:1, s. 16.

¹¹¹ Olsson, del 2, s. 32.

¹¹² *Ibid.*, s. 58.

¹¹³ Holmes, s. 46.

¹¹⁴ Eidevall, 1976, s. 170f.

med en säregen kombination av helvetesskräck och försynstro. Samma Gud som ger eviga straff har samtidigt från begynnelsen utsett allt att ske till det bästa.

5.2 Rasken

5.2.1 I nöd och lust

Ida och Rasken har på många sätt olika förhållningssätt till religionen. Inför det stundande äktenskapet tycker Ida att man borde lära sig så mycket av Guds ord som prästen kräver, det vill säga första och andra stycket i sjätte budet: ”Av vem är äktenskapet instiftat?” samt ”Vad förbjuder Gud i sjätte budet? (s. 137)”

Även Rasken har funderat över de straff för horkarlar och äktenskapsförbrytare som katekesen påtalar. Men han tycker att Gud är lite väl hård på det här området. Det var inte lätt att hålla de förbjudna tankarna i styr. Det talar han också om för Ida, som ger honom svaret: ”Du vet när du får mej! Försök inte förr!” Hon sätter honom sedan att läsa katekesens hänvisning till Bibeln, där Maria och Josef inte förenades förrän de var gifta (s. 137f).

5.2.2 Döden

Hur skrämmande helvetet efter döden än ter sig, så är det trots allt främst jordiska ting som styr Raskens handlingar. Det gäller exempelvis episoden då han rymt från husbonden:

Tids nog skulle han få vakna i helvetet en gång. För varje ögonblick kom han närmare den stund, då han skulle kastas i den eld, som den onde tillrett och som skulle brinna i all evighet. Ja, i all evighet skulle han brinna bara för det han sovit över en enda morgon. Då måtte han väl bli straffad nog...

Men nu var han tvungen att slå ifrån sig de där tankarna. Det var ju onödigt, att han gick och plågade sig själv i detta livet, när den onde i alla fall skulle plåga honom efteråt. Djävulen kunde han ju inte reda sig emot i längden, hur han än bar sig åt, men ännu så länge var det bara länsman, som ville ta honom, och denne skulle han nog försöka hålla sig undan för (s. 30).

Både Rasken och Klangen blir skrämda då de tror att Klangen blivit ruskad av knekten Modigs genångare. De ångrar båda att de varit berusade och roat sig ute kvällen innan de skulle köra likskjuts. Inte heller skulle de ha utfört en så okristlig handling som att slå vad om skjutsen med hjälp av en kortlek. Klangen tror att gamle Modig bestämt att han skulle skjutsa honom till graven som straff för tilltaget. Inte heller Rasken hyser minsta tvivel om att det var knekten som väckt Klangen (s. 33): ”Men mot honom hade han varit än värre:

- Å ja låg mä nergårds-Anna å sov över, å därför skulle ja göra mej olöckli på bonnen! (s. 33)”

När Rasken frågar Klangen om han tror att det var den döde knekten som gjorde att han rök ihop med bonden, får han ett övertygat svar om att så är fallet (s. 34).

Ännu ett år senare tror sig Rasken höra spöken i stugan han som knekt fått sig tilldelad av roten:

Gick gamle Modig här och styrde och ställde om nätterna? Det var ju Modig, som Gustav skulle ha skjutsat till graven i fjol somras, fast han sov över... Nu skulle han förstås inte få sova om nätterna för den där olyckans skull... Kunde den döde knekten vara så långsint emot efterträdaren, att han väckte honom, när han så väl behövde sova? (s. 59f).

Rasken erfar en kyla i bröstet vid tanken på den döde knekten. Det känns som om någon är där och andas på honom. Den kalla luft som slår mot hans ansikte torde vara ett spökes andedräkt. Strax märker Rasken dock att någon slagit sönder en fönsterruta, därav den kalla luften. Då hettar det till i honom: ”Det var en levande människa han hade att göra med, guskelov, då skulle det bli annat av...(s. 60).”

Efter mordet på sonen Axel bär Rasken sin sorg inombords och talar inte mycket om den. Han har förmågan att slå bort sorgsna tankar om han vill. Särskilt om han får i sig några supar. Med flit skjuter han upp tankarna på döden och evigheten, eftersom han tror att han en gång ska få sin sotsäng (s. 329).

Döden hinner ikapp Rasken sedan han gått långväga ute i snön iförd i Klangens trasiga skor. Sina egna stövlar gav han åt Klangen, en handling som både han och Ida anser som kristlig. Följden blir dock en förfrusen fot. Med tanke på sin soldattjänst vägrar han låta amputera den (s. 353-363). När fältskärn kommer protesterar han villt. För att få köpa loss torpet måste han tjänstgöra i tio år till (s. 366ff). Rasken hänvisar dock också till Guds vilja: ”Det var vår Herre som bestämde om liv och död och inte en gammal fältskär... (s. 368).”

På dödsbädden ger Ida honom hans konfirmationsbibel och han bläddrar i den. När han läst minnesversen från Predikaren, kommer tankarna på döden och hans bristande engagemang för frågorna om Gud och det eviga livet under jordelivet:

För hur det var, så blev det allt värre att göra det med åren, för man hängde sig mer och mer fast vid den här eländiga jorden ju längre man gick här och syndade. Det var i alla fall bara tre ting som, som var riktigt vissa: att livet var kort, att man skulle härifrån en gång och att evigheten inte hade någon ände. Det var nu närmast pinan i helvetet man måste tänka på förstås – den skulle ju inte ha någon ände, efter vad det stod (s. 369).

När plågorna ansätter honom orkar han inte fokusera på livet efter detta, eller på någon bot och bättring. Även om han önskat sig en sotsäng, så var det inte så här han tänkt sig den. Det fick gå hur det ville med honom efter döden: ”Vem tyade tänka på helvetets pina just när man plågades över måttan! (s. 369).”

Rasken väljer istället att tänka på sina efterlevande. När Ida förmanar honom att be sina böner och förbereda sig inför döden erkänner han för henne att han har tillräckligt med andra saker att tänka på (s. 370f). I Raskens sista stund sitter Ida vid hans sida och läser en

morgonpsalm ur psalmboken. Rasken hör inte så noga. Han försöker be Ida att gå ut i ladugården och utfordra djuren. Livet flyr honom dock. I gryningen dör han med Idas hand i sin (s. 375).

Enligt Olsson blev det aldrig tid till någon 'rövarens omvändelse'.¹¹⁵ Samtidigt påpekar han att Rasken i samband med grisens död trots allt är för from för att vilja anklaga Gud.¹¹⁶ Enligt min mening pendlar Rasken ofta från att ifrågasätta Guds vilja till att underordna sig den.

5.2.3 Naturens gåvor och nycker

Till skillnad från Ida ifrågasätter Rasken Guds vilja. Under den stränga vintern då sonen Martin dog och det blev mindre mat till barnen, ställer Rasken frågan varför Gud skapade barn till världen när han inte lät det växa på jorden. De kunde ju då inte få tillräckligt med föda. Ida ger honom dock svar på tal. Vad var det för mening med att ta provningar på det sättet? Som exempel ger hon den gången då åskan slog ner i Oskars lada och brände upp den (s. 226f).

När grisen dör blir Rasken svarslös av Idas utläggning och hänvisar sedan själv till Bibeln: ”Herren gav – men han kunde också ta tillbaka, som det stod... (s.157).”

Holmes menar att det förekommer mycket våld i *Raskens*. Han anser dock att det är kampen för att överleva som skapar den mest effektfulla konflikten, nämligen den dramatik som finns i vardagslivet. Det handlar om människans kamp mot naturen. Till sist blir det en ojämn kamp. Rasken förfryser foten i den kalla vintern och dör av kallbrand.¹¹⁷ Holmes uttrycker det också som att ”Ödet” ingriper då Rasken går sin förtidiga död till mötes.¹¹⁸

Eidevall anser att Rasken klänger sig fast vid det jordiska intill slutet.¹¹⁹ Det stämmer enligt min tolkning bara delvis. Rasken hänvisar också till Guds makt över liv och död. Om Gud har bestämt något är det ändå omöjligt för människan att ändra på detta. I detta läge ifrågasätter Rasken inte Guds vilja och vägrar låta fältskärn ingripa för att rädda hans liv. Sett ur detta perspektiv tog den fromma fatalismen hans liv, inte jordiska spörsmål. Som Holmes redan vidrör, blir Raskens dödskamp en kamp med naturen. Enligt min mening smälter Gud här samman med naturen som får rollen av det obevekliga, nyckfulla ödet.

¹¹⁵ Olsson, del 2, s. 58.

¹¹⁶ Ibid., s. 32.

¹¹⁷ Holmes, s. 50.

¹¹⁸ Ibid., s. 43.

¹¹⁹ Eidevall, 1976, s. 165.

5.3 Att tyda livet

Enligt min tolkning är romankaraktärernas funderingar kring religiösa frågor både många och centrala i *Raskens*. Framför allt gäller det att tyda livet, medgångar såväl som motgångar. Här skiljer sig min uppfattning från Philip Holmes, som anser att berättaren inte engagerar sig så mycket i romankaraktärernas inre. De bär på en arbetande, praktisk människas funderingar.¹²⁰

Alla människor möter prövningar i livet. Däremot kan det förekomma stora skillnader i sättet att förklara och möta dem. Som jag ser det fyller såväl folktrons magi, fatalismen och den kristna försynstron samma funktion. De har en förmåga att skänka tröst och mening i en kaotisk och osäker tillvaro. Ida söker främst tröst i försynstron, men nyttjar ibland också folktrons metoder.

För Rasken däremot fungerar ingen tro som tröst. Gud smälter samman med ödet eller naturen och gör som han vill oavsett människans vilja. Det bästa är att gå sin egen väg, välja det jordiska, trots straff efter döden. Ibland kan han under Idas inflytande dock förlika sig med motgångar och betrakta dem som Guds vilja med någon outgrundlig mening.

Ett sådant exempel tar Nils Olsson fasta på då han undersöker hur karaktärerna i Mobergs romaner hanterar livets prövningar och lidandets problem, det så kallade teodicéproblemet. Både Ida och Rasken accepterar till slut grisens död som ett led i Guds plan.¹²¹

På samma sätt menar Ebbe Schön att folktrons magi fyllde en viktig psykologisk funktion:

Vad människan tycks ha särskilt svårt att acceptera är tanken att tillvaron är meningslös, att hennes liv är helt överlämnat åt slumpen, åt kaos. Magin hjälper till att ge struktur och sammanhang, att göra människans situation begriplig och uthärdlig. Den skapar en illusion av att framtiden är möjlig att förutse och påverka på ett annat plan än det praktiskt-rationella. Med stöd av magin blev det möjligt att leva lugnare och säkrare, att slippa bli sönderstressad av osäkerhet om skörderesultat och boskapens hälsa. Magin var ett trygghetsskapande andligt hjälpmedel, en livsviktig arvslott från erfarna förfäder. Men självklart kunde den också bli en andlig tvångströja, med alla sina förbud och minnesregler, om den togs för allvarligt.¹²²

Enligt Olsson är det kvinnorna som är ”gudfruktigast” och står för de flesta bibelcitaten i Mobergs romaner. Det gäller också kvinnorna i *Raskens*.¹²³ Som exempel framhåller han Idas och Raskens olika reaktioner på Raskens nära förestående död. Ida fokuserar på det eviga livet medan Rasken till sist hemfaller åt det jordiska.¹²⁴

Enligt min tolkning är dessa skillnader, som jag inte upplever som lika markanta som Olsson, samhällsrelaterade snarare än könsrelaterade. I *Raskens* skildras ett samhälle där kvinnorna befinner sig i en mer utsatt situation i både kyrka och samhälle, vilket gör dem mer

¹²⁰ Holmes, s. 43.

¹²¹ Olsson, del 2, s. 32.

¹²² Schön, 1996 [1989], s. 17.

¹²³ Olsson, del 1, s. 22.

¹²⁴ Olsson, del 2, s. 55.

utsatta för religionens inverkan än männen. Även Bibeln och katekesen med dess hustavla inbjuder till detta. Det skapar en underordning som leder till maktlöshet och misär, både andligt och materiellt. Det leder i sin tur till sökande efter den tröst som finns att tillgå. Ett talande exempel är Inga-Lena som i sin koja in skogen hämtar styrka såväl ur den kristna försynstron som ur folktrons möjlighet att genom magi kunna påverka livet.

Enligt Ingrid Nettervik fungerar inslagen av folktro och skrock som karaktärsförstärkare i *Raskens*:

Ida är en troende, gudfruktande kvinna. Självfallet måste hon reagera med förskräckelse, när den sturske Oskar kastar hösudden mot himlen, samtidigt som han hädar Gud. Ida är även en jordens kvinna, kommen från de enklaste förhållanden. Det är helt i enlighet med hennes personlighet att hon är lyhörd för moderns tal om hur man kan få vetskap om vem som ska bli ens make.¹²⁵

Jag instämmer i att personligheten, dock inte könet, har stor betydelse i skildringen av hur människor tyder livet. För Ida genomsyrar hennes fasta försynstro hela hennes liv. Hon har helt enkelt valt att med envishet hålla fast vid tron på att Gud har förutbestämt livet av omsorg om människan och har en mening med det. Hon behöver uppenbarligen denna trygghet under livets hårda villkor. Bara en gång ifrågasätter hon försiktigt rättvisan i att sonen Axel kanske kommit till helvetet för att inte han omvända sig innan han blev mördad. Samtidigt skulle hans mördare Oskar få mycket tid i fängelset att förbereda sig inför döden och evigheten.

Ida skildras dock också som kritisk mot folktrons metoder och kan inte tro på allt. Det visar att hon inte saknar kritiskt tänkande. Det är också intressant att kunna konstatera att hon inte avstår från att bruka folktrons metoder, trots att det varnades för dem i katekesen. Dessa varningar omnämns dock inte i *Raskens*.

Rasken däremot har en förmåga att slå bort oroliga och sorgsna tankar. Det betyder dock inte att han inte påverkas av såväl folktro som kristna föreställningar. Som ung blir han skräckslagen då han tror att knekten Modig spökar för honom. Dessutom bär han på en skräck för helvetet, de eviga straffen efter döden. Skräcken för spöken, som är en del av folktron, förenas med skräcken för kristendomens helvete.

Dessa exempel visar enligt min mening att den kristna religionen och folktron spelar en avgörande roll i både Idas och Raskens liv. Trosföreställningarna hjälper dem att tyda livet såväl som döden. De skänker tröst och mening vid tillsynes kaotiska och meningslösa händelser. Samtidigt påverkar dessa trosföreställningar både Idas och Raskens liv genom den rädsla för Guds straff, helvetet, Djävulen och gengångare som de båda upplever på olika sätt.

¹²⁵ Nettervik, 2001, s. 7.

6 *Avslutande diskussion*

Genom studier av flera framträdande teman, nämligen Gud och det onda, bibel- och katekesanvändning, gengångare och folkliga metoder, försyn och fatalism samt en blandning av olika trosföreställningar, har jag kommit fram till att den lutherska ortodoxin är den religionstyp som skildras i *Raskens*. Tillsammans med föreställningar som hör hemma inom folktron genomsyrar den samhället. Dessa olika trosföreställningar existerar sida vid sida och kompletterar varandra. Det finns inga motsättningar mellan dem.

Den gudsbild som Moberg gestaltar, där Gud framstår som både skrämmande och god, betraktas som typisk för den lutherska ortodoxin. Tillsammans med tron på Djävulens existens och ett evigt helvete har jag placerat gestaltningen av en skrämmande Gud under temat Gud och det onda. Skildringen av Ida uttrycker en kluvenhet mellan försynstron och tron på en straffande Gud och ett evigt helvete. Rasken skildras med en kluvenhet inför existensen av en sträng och straffande Gud samt viljan att leva här och nu på jorden. Rädslan för helvetet finns kvar hela livet och behåller sin makt över honom, även om han i slutändan inte låter den styra honom.

Den lutherska ortodoxin utmärks vidare av Bibelns och katekesens stora inflytande i både kyrka, samhälle och i människors liv och föreställningsvärld. Både Ida och Rasken låter sina liv styras av bibel- och katekesutläggningar. Dessa skrifter ser exempelvis horsbrott som särskilt grova synder, vilket påverkar både Ida och Rasken. Det leder enligt min tolkning också till att sonen Axel mördas av Oskar, för att ha gjort hans dotter med barn.

Andra viktiga trosföreställningar som jag har funnit i *Raskens* hör hemma inom folktron, och har fått bilda ett eget tema i min undersökning. Av folktrons många föreställningar om övernaturliga väsen är Raskens tro på och rädsla för gengångare som hemsöker honom efter döden den viktigaste skildringen. Ida använder också folktrons metoder för att utröna sin framtid och för att råda bot på sonen Martins sjukdom.

Försynstron är en annan företeelse som är typisk för den lutherska ortodoxin. Gud är outgrundlig men god och styr allt till det bästa. Idas försynstro skildras som en tröst i en hård värld. Det gäller såväl inför naturens grymma nyckfullhet, som inför onda handlingar som utförs av människor. Guds existens eller handlande ifrågasätts ytterst sällan. De accepteras som en utsänd prövning av okänt men gott syfte. Jag har valt att placera försynstron tillsammans med fatalismen som ett eget tema, eftersom de har många gemensamma egenskaper. Den fatalism som skildras i *Raskens* uttrycks enligt min tolkning främst hos Rasken. Den är ett arv från förkristen nordisk religion och tillhör folktron, men förenas här

med tron på en skrämmande Gud. I denna fromma fatalism finns också inslag av resignation. Gud är nyckfull och opålitlig, precis som naturen. Han gör ju ändå som han vill, hur människan än handlar. Enligt min tolkning leder denna tro slutligen till Raskens död.

Den religiösa tillvaro som skildras i *Raskens* är alltså i själva verket en blandning av trosföreställningar. Det är ofta svårt att skilja mellan Gud och ödet, mellan försynstro och from fatalism. Folktron och den lutherska ortodoxin blir gemensamma redskap för att tyda livet och förklara motgångar och medgångar. Ida finner det lättare att tro på en mening med svåra händelser även om hon inte förstår den, eller ens tror sig ha rätt att få veta den. I *Raskens* skildras dock folktrons metoder som mer hoppingivande än försynstron. De leder i själva verket till att Rasken och Ida finner varandra. Dessutom låter Ida dem inte styra hennes liv, något som inslagen av luthersk ortodoxi gör. Bibeln och katekesens ord blir en lag. Ida underordnar sig Guds vilja utan att ifrågasätta den, trots att hon annars både är självständig och kritisk till sin läggning. Också Rasken lyder i de flesta fall skrifternas bud, även om han i högre grad än Ida ifrågasätter både dem och Guds handlande.

De fem teman som bidragit till att avslöja religionstyp och andra trosföreställningar är också centrala i gestaltningen av karaktärernas liv. De tangerar dessutom redan kända teman hos Moberg som kärleken och döden. De teman med anknytning till kristen religion och folkstro som undersökts har stor betydelse för karaktärerna då det gäller att tyda döden, äktenskapets förutsättningar, den outgrundliga naturen och den ovissa framtiden.

Slutligen kan det konstateras att det förekommer ett betydande antal gestaltningar av den lutherska ortodoxin och folktron i *Raskens*. De är viktiga då det gäller att skildra särdrag i karaktärernas personligheter och i det samhälle som omger dem. Gestaltningar av olika trosföreställningar har också visat sig vara viktiga för berättelsens handling, exempelvis då det gäller att välja livsväg och livskamrat. Det faktum att jag funnit flera sådana teman att utforska visar trosföreställningarnas stora betydelse och förekomst i *Raskens*. Dessa teman visar på en gemensam grundtanke som genomsyrar berättelsen, nämligen hur religionen spelar en avgörande roll i karaktärernas tillvaro. Religionens roll i människornas liv kan betraktas som det övergripande temat i romanen. Gud och det onda, bibel- och katekesanvändning, gengångare och folkliga metoder, försynstro och fatalism samt en blandning av trosföreställningar är då att betrakta som underteman, vilka har sin utgångspunkt i det övergripande temat. Religionens roll i människors liv är ett tema som ger vidare forskning stora möjligheter att vinna nya insikter i Vilhelm Mobergs romanvärld.

7 Käll- och litteraturförteckning

- Aurelius, Carl Axel, *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler*, (Skellefteå, 1994)
- Beijbom, Ulf, *Vilhelm Moberg och utvandrabygden*, (Stockholm, 1993)
- Blomqvist, Helene, *Vanmaktens makt. Sekulariseringen i Sven Delblancs Samuelssvit och Änkan*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet nr 35, akad.avh., (Göteborg, 1999)
- Burman, Carina, "Biografisk litteraturforskning" i *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten, (Lund, 2009[2002])
- Dahlberg, Camilla, *Maria, Kristina och Gud. Sven Delblancs och Vilhelm Mobergs liv med det som Sallie McFague kallar gudsmodeller*, D-uppsats, (Linköping, 2004)
- Delblanc, Sven, *Samuels bok*, (Stockholm, 1981)
Samuels döttrar, (Stockholm, 1982)
Kanaans land, (Stockholm, 1984)
Maria ensam, (Stockholm, 1985)
- Eidevall, Gunnar, *Vilhelm Mobergs emigrantepos* (Stockholm, 1974)
Berättaren Vilhelm Moberg, (Stockholm, 1976)
"Vilhelm Mobergs litterära betydelse" i *Vilhelm Moberg läst på nytt*, red. Gunnar Eidevall, (Stockholm, 1994)
- Filosoflexikonet. Filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö, När? Var? Hur? Serien*, red. Poul Lübcke, (Stockholm, 1988 [1983])
- Forslund, Bengt, *Vilhelm Moberg, filmen och televisionen* (Stockholm, 1998)
- Furuland, Lars "Vilhelm Moberg – bondeepiker och folktribun" i *Den svenska litteraturen. Modernister och arbetardiktare*, red Lars Lönnroth och Sven Delblanc (Stockholm, 1989)
- Haettner Aurelius, Eva, "Litteratur och idéer" i *Litteraturvetenskap – en inledning* red. Staffan Bergsten, (Lund, 2009 [2002])
- Hamsun, Knut, *Markens gröde* (1917)
- Holmberg, Claes-Göran och Ohlsson, Anders, *Epikanalys. En introduktion* (Lund, 1999)
- Holmes, Philip, *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap*, (Stockholm, 2001)
- Lagerlöf, Selma, *Jerusalem I-II* (Stockholm, 1901-1902)
- Moberg, Vilhelm, Pjäsförteckning:
Kassabrist. Lustspel i 3 akter, (1925)
Domaren. En tragisk komedi, (1957)
Din stund på jorden. Drama (1966)

Romaner:

Raskens. En soldatfamiljs historia, (Stockholm, 1974[1927])

Rid i natt! (Stockholm, 1974 [1941])

Utvandrarna, (Stockholm, 1974 [1949])

Invandrarna, (Stockholm, 1974 [1952])

Nybyggarna, (Stockholm, 1974 [1956])

Sista brevet till Sverige, (Stockholm, 1974 [1959])

Din stund på jorden, (Stockholm, 1974 [1963])

Mårtensson, Sigvard, *Vilhelm Moberg. En biografi* (Stockholm, 1956)

Vilhelm Moberg och teatern, (Stockholm, 1992)

Nettervik, Ingrid, ”Han förundrade sig över kraften i henne” i *Parnass* 1996:1, s.16-20

”Skrock och folktro i Småland. Nedslag i Vilhelm Mobergs episka författarskap” i *Vem ska jag fråga? Om litteratur och livsåskådning. En festskrift till Elisabeth Stenborg*, red. Lars Elleström och Elisabeth Stenborg, (Växjö, 2001)

Olsson, Bernt & Algulin, Ingemar, *Litteraturens historia i Sverige* (Stockholm, 1991[1987])

Olsson, Nils, *Vilhelm Moberg och Bibeln, del 1 och 2* (Lund, 1964)

Ohlmarks, Åke, *Fornordiskt lexikon*, (Stockholm, 1995 [1983])

Perspektiv på utvandrarromanen. Dokument och studier samlade av Erland och Ulla-Britta Lagerroth, red. Erland och Ulla-Britta Lagerroth (Stockholm, 1971)

Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, (Stockholm, 1970)

Religionslexikonet, red. Stefan Ewald, (Stockholm (1996 [1990])

Romberg, Bertil, *Att läsa epik*, (Lund, 1987 [1970])

Schön, Ebbe, *Älvor, vättar och andra väsen. En bok om gammal folktro*, (Stockholm, 1996 [1986])

Folktrons år, (Stockholm, 1996[1989])

Strindberg, August, *Hemsöborna* (Stockholm, 1887)

Giftas (Stockholm, 1884)

Svedjedahl, Johan, ”Litteratursociologi” i *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten, (Lund, 2009 [2002])

Tergel, Alf, *Från Jesus till moder Teresa*, (Stockholm, 1994 [1973])

Voltaire, *Candide eller Optimismen* (Paris, 1759)

von Platen, Magnus, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning* (Stockholm, 1978)

Otryckta källor

Nettervik, Ingrid, ”Skrock och folktro i Småland. Nedslag i Vilhelm Mobergs episka författarskap” <http://www.blekingemuseum.se/lansbibl/forfattare/mobeart7.asp>, hämtad 2009-05-04

Nationalencyklopedin * Lång, <http://www.ne.se/artikel/206620>, hämtad 2009-05-04

* Lång, <http://www.ne.se/folktro>, hämtad 2009-05-04